

tum in Bavemberh, cum licentia episcopi mei facere hactenus concupivi, et hodie perficere statui. Ob hoc sereuissimam pietatem vestram interpello, ne, ejus absentia qui apud me voluit obtinere quod mihi non licuit concedere, prepositum meum valeat impediri. Ecce baculus, in quo mutuae confirmationis signum clarescit, quod non propter Dominum, sed ob dignitatis nullatenus adipiscendae dolorem fugerit.

A Moveat corda omnium praesentium quod augmentum S. Matris Ecclesiae cum nugigerula legatione annullare praesumit. Ecce ad haec conjugis meae praesentis, et unici fratris mei et cohaeredis larga benevolentia aspirat; meque placita sibi redditione illis restituere uterque pro certo sciat: sique episcopus venire et promissa dignatur suscipere, paratum me ad omne quod vobis placuerit inveniet.

ANNO DOMINI MXXV.

THANGMARIUS

PRESBYTER HILDESHEIMENSIS.

VITA SANCTI BERNWARDI

EPISCOPI HILDESHEIMENSIS

AUCTORE THANGMARO PRESBYTERO

(Apud D. Pertz, *Monumenta Germaniae historica*, Script. tom. IV, pag. 754.)

MONITUM.

Thangmarus, natione Saxo (1), exeunte saeculo decimo et undecimo ineunte presbyter ecclesiae cathedralis Hildesheimensis (2) et primicerius scholae puerorum, et saeculo undecimo ecclesiae decanus, Bernwardum litteris imbuendum moribusque instruendum sibi traditum tanta dilectione fovit, ut per totam deinde vitam quasi filium patri sibi devinceret (3). Bernwardo ad episcopatum Hildesheimensem profecto, ipse decanus (4), Bibliothecarius et notarius (5) rebus gerendis plurimum interfuit, et in negotio Gandersheimensi anno 1000 ad Willegisum archiepiscopum (6) cum aliis legatus, eodem anno episcopum suum Romam comitatus (7) et cum eo ex Italia reversus, mense Augusto anni 1001 una cum Eggehardo synodo Francofurtanae interfuit (8), tum

B solus ad Ottonem III et Silvestrum II legatus, Italiam revisit (9), in concilio Tudertino res Ecclesiae suae egit, ab imperatore mox morituro largissime remuneratus anno 1002 domum rediit, et per reliquum vitae tempus Bernwardo convixit (10). Cum autem summa cum episcopo familiaritate viveret, imo confessor (11) ejus fuisse videatur, magna ejus gesta colligere aggressus (12), eodem aegre vix tandem consentiente compegit, et post obitum dilecti viri absolvit (13). Convenit liber in locis haud paucis cum Annalibus Hildenesheimensibus, quod ideo a nostro scriptos videri supra memoravi (14), et omnia fere quae narrat aut ab ipso praesente visa aut ei saltem bene nota lector facile animadvertet. De veritatis studio in tali viro minime dubitaveris. Opere

NOTÆ.

- (1) Cap. : *claro nostrae gentis sanguine.*
 (2) Vocat eam *nostrum monasterium*: exempli gratia anno 1000, cap. 18; anno 1007, cap. 43.
 (3) Bennonem etiam, postea Misnensem episcopum, eradisse legitur in Chron. S. Michaelis Hildesh. Leibn. II, p. 400.
 (4) Cap. 33.
 (5) Prologus.
 (6) Cap. 18, *per nos mandant.*
 (7) Cap. 25, *presbyter* cf. cap. 34.
 (8) Cap. 33.

- (9) Cap. 34-37.
 (10) Prologus in fine.
 (11) Quisnam nisi confessor haec diceret: *Nec aliquid in omni studio ejus vitae meam conscientiam FRAUDARE POTUIT, quin plenissime scirem.*
 (12) Prolog.
 (13) De Heinrico II cap. 22 ita loquitur, ut eum tuuc superstitem fuisse videas; liber igitur ante annum 1024 finitus est.
 (14) SS. III, p. 20 (*Patrol.* tom. CXXI in Lamberto Aschafnaburg. ad an. 1039). Thangmarus an. 1022

absoluto, haud diu vixisse videtur; saltem anno jam 1027 Tadilonem decanum memorari legimus (15). Liber magno historiæ commodo in ecclesia Hildesheimensi asservatus, sæculo XII ineunte miraculis beati episcopi virtuti ascriptis auctus, et anno 1193 Cœlestino III oblatus, Bernwardum in numerum sanctorum referri effecit (16); sed nostro quoque ævo lectoribus valde acceptum se reddet, quod plurima scitu digna de Ottone III, cujus Bernwardum præceptorem et amicum fuisse discimus, et de Henrici II regno oblivioni præripuit. Litis quoque Gandersheimensis cui dirimendæ imperatorem et episcopos per plures annos laborasse novimus, telam ab exordio expandit. Scriptus est stylo simplici et perspicuo. Anni initium cum Annalibus Hildesheimensibus a nativitate Domini inchoat (17).

Opere, paulo postquam prodierat, usus est Wolfherius in Vita duplici Godehardi episcopi, et plurima inde decerpta scripto suo inseruit; sæculo duodecimo ineunte auctori Chronicæ episcoporum Hildesheimensium, exeunte auctori Historiæ translationis S. Bernwardi innotuit. Arte typographica inventa, primus excerpta codicis cujusdam Hildesheimensis dedit Surius in Actis SS. die 20 Novembris, at Browerus in Sideribus Germaniæ libros De vita, obitu et translatione S. Bernwardi, et de translatione S. Epiphani cum scholiis edidit, codice usus sæculi XV (18), sed interpolato, ordine narrationis inverso et sermone depravato. Broweri textum Mabillonius in Actis SS. O. S. B. Sæc. VI, I, p. 202, et Leibnitius in SS. Brunsw. I, 41, hic tamen adjectis paucis codicis Guelferbytani et versionis Saxonice, quæ ad textum Browerianum accedit, lectionibus, repetiverunt. Editio nostra nititur:

1. C. regio, olim monasterii S. Michaelis Hildesheimensis, a Bernwardo conditi; qui sæculo XI exaratus in fol. auro argento diversisque coloribus pictus et lapidibus pretiosis olim ornatus, magna-que veneratione in cœnobio habitus est. Ipsa vita quinque quaternionibus absolvitur. Sextus manu sæculi XII ineuntis miracula, septimus eadem manu revelationem sancti Michaelis et lectiones nonnullas, octavus manu sæculi XII chartas Benedicti VIII, Henrici II et Bodonis præpositi in favorem cœnobii S. Michaelis data et nonnulla posterioris ævi exhibit. Liber magnæ auctoritatis et optimæ simul

in obitu Bernwardi scribendo finem dedisse statuendus erit; ibi in narratione dedicationis monasterii S. Michaelis alia manus orditur. Annales etiam antiquos Halberstadenses novisse videtur, quorum pars in Hildesheimensibus et Quedlinburgensibus exstat; cf. cap. 12.

(15) Vita Godehardi, cap. 32.

(16) Hist. canonizationis S. B. Leibn, I, 469-474.

(17) Exempli gratia, cap. 36.

(18) Nam capite ultimo miraculum habet, ubi de ducatu Mekelenborh sermo fit, quem non nisi anno 1348 institutum fuisse constat.

(19) En præfationem libelli: « Incipit epistola in legendam beati Bernwardi episcopi et confessoris. Reverendo patri ac domino suo Sifrido, Dei gratia

A notæ, ad litteram pene a me expressus est; hæc specimen in tabula adjecta habes. Cui plura consentit:

3. C. regius bibl. Dresdensis mbr. in 4° duali culi XI manibus exaratus, sed a Wolfherio, Vita Godehardi, iisdem haud raro sententiis quæ Vita prima offendimus interpolatus, et notæ Godehardo episcopo auctus, quæ cum Vita ejus usque ad cap. 26 consentiunt. Complura econtra in medio libro omittuntur. Initio mancus est. In usum nostrum cum editis contulit V. cl. titius Haupt, in academia Lipsiensi professor, verbis ea de re ad nos retulit: « Codex annex tabulario regni Saxonice secretiore in Bibliotheca regiam Dresdensem translatus, folia continet tria formæ quadratæ, modicæ magnitudinis. Sæpæ paginæ versus continent viginti quinque. Sæpæ est liber a manibus duabus, quarum prima usque ad finem folii decimi noni, recti. Folio averso altera manus incipit his verbis: *Hic habentibus*, quæ leguntur apud Leibnitium cap. (jam 44); utraque manus sæculi undecimi et multo recentior tertia quæ hic illic nominatim pendia supra versus explevit, et in margine

(nota), et hic illic summaria sive adnotascripsit non neglectas a me in codicis collatione contuli autem hunc librum, et ita quidem ut æque litterarum promiscuum usum ne orthographicas quidem minutias præterirem, cum e Leibnitii. Mutilus est codex Dresdensis, incipit averso post detritas nonnullas syllabas his verbis *et congregationis*, quæ leguntur apud Leibnitium cap. 13, versu 14, Scrip. rer. Brunsv. t. I, (jam c. 12). Prima hujus folii pagina agglutinata papyro obducta est. Alterum codicis apogon sua manu confectum nuperrime V. cl. Geibler bibliothecæ universitatis Lipsiensis præfectus ma cum benevolentia obtulit.

Circa exitum sæculi XIII aut initium sæculi XIV Thangmari liber in usum Sifridi II episcopi Hildesheimensis iterum transcriptus est (19, seu immutato, sententiis vocibusque plurimis resectis vel mutatis, miraculorum quoque usque tempora continuatione adjecta. Cujus ab authentico valde recedentis rationem non

NOTÆ.

Hildesheimensi episcopo, omnium servorum lissimus, sanctissimi viri Bernwardi vestigiis rere, ut valeat secum serena anima beatorum dia possidere. Fons sapientie Dei patris, in corde cujus est genitum, ab eterno sic generatur; cujus natura bonitas, opus miserere redimens quos creavit, proprio humero imovacula serrabundas ad ovile angelorum usque duxit. Qui vineam, quam de Egipto trausque ad seculi consummationem non reque vinea est gens Saxonica, quam longo tenebris infidelitatis execatam et sine errantem, ipse qui est bonus pastor ad fidei vexit claritatem. In quo sue bonitati naturæ suffecit, quin præfatam vineam præ multis rebus, quibus est circumdata, beate proles fetu

1. Algorith.

Col. regis Hannoverani (N. 2).

Algorith... Vita S. Bernwardi... Col. regis Hannoverani (N. 2, 11).

puer Bernwardus clarorum gens sanguine
eximia antehernus palam conatus
tur domino obsequio suo... ligo diacono solens... post quoq; tract

Quod... in uero statuere tan... oculis delort... uis deo... obtinere ad... uis deo...

2. Vita Bernwardi et Godehardi.

Col. regis Hannoverani (N. 11, 20). Vita Bernwardi et Godehardi... Col. regis Hannoverani (N. 11, 20).

iis quæ addita sunt habendam esse, liquet. Legitur A in codicibus tribus, scilicet :

3. C. olim S. Michaelis, jam viri cl. Hermannii Adolphi Lüntzel, cujus supra pag. 248 mentionem fecimus, exhibet etiam narrationem de translatione S. Bernwardi, et a Browero in Sideribus Germaniæ typis est expressus. Ad quem prope accedit :

4. C. ducalis Guelferbytanus, olim Heiningensis, jam n. 353 insignis, chartaceus, sæc. xv, in folio, cujus in fine etiam miracula historiæ translationis addita, neque tamen omnia quæ in 3, habentur ; et :

5. C. ducalis Guelferbytanus inter Augustenses n. 19, 27, 7, chartaceus in 4º, sæc. xv, quem anno 1470 monialibus in Frankenberg Henninghus Pape-tranus, Goslariensis plebanus, dono dedit. Hoc libro III. Leibnitius tom. I SS. Brunswic. in edendis Vita Bernwardi et Historia translationis ejus usus est ; nos cum æque ac alterum Guelferbytanum beneficio V. cl. Schœnemann, bibliothecæ ejus præfecti, evolvimus.

Conversio textus hujus, magis etiam interpolata et dialecto Saxonica instituta, anno 1540 in 4º typis

NOTÆ.

daret ; et prophetam eis de suis fratribus, beatum dico Bernwardum, suscitavit, qui solus de Saxo-num populo sanctorum cathalogo est ascriptus, quod nulla regio circumposita potest de suo sanguine demonstrare. Hic vir Dei Bernwardus, a puericia cor gerens senile, omnis vite quesivit auctorem. Qui sedulum circa sancta Samuelis imitatus obsequium, et ita in castitatis desiderii sancti Danielis piissimum continuavit affectum ; justicie semitas ac sanctorum vias currens, a Domini tabernaculo, id est militantis ecclesie magisterio, non discedens, et carnem spiritui et sensualitatem subjiciens rationi, factus unus cum Deo spiritus, in eum per mentis excessum pergere studuit, et sobrie compassionis studiis a caritate proximi non recessit. Hic pastor divini gregis non solum sibi gregem commissum sancte gubernavit, ymmo totam sanctam universalem ecclesiam meritis ditavit et exemplis, et raris et miris signis debiliu[m] fidem confirmavit. Nam preter opera sanctitatis ejus, quibus in carne positus redolebat, et preter multa miracula, que ipsa die translationis contingebant, multos curavit languores corporum et animarum. Non solum in arida sed et in mari desperatis omnibus, ablati gubernaculis et instrumentis, cum lacrimis tamen ad ejus patrocinium convolantibus, plus quam semel potenter liberavit. Et quamvis ejus multa miracula per negligenciam sint sepulta, tamen quedam, videlicet quinquaginta quatuor satis pulchra, in ejus legenda refulgent. Quia vero istius veri Joseph heu beneficia corporalia et spiritualia Egiptus tenebrosa parvipendet, mater omnium viciorum ingratitude, que exsiccat fontem divine pietatis, in hoc sancto tanta reperiuntur, quod vix in tota Germania similia valeant inveniri. Quia, ut de parrochiis Hildensemensis ecclesie taceam, quam multe ecclesie conventuales sunt, que nec unicum verbum in suis libris omnibus de ejus sanctissima vita potuerunt demonstrare, cum Deus tamen vulgo dicat : « Interroga patrem tuum, scilicet spiritualem, et indicabit tibi » etc. Heu jam villanus de suis parentibus multa signa et magalia de beato Bernwardo per relacionem didicit, que in ejus gestis ex negligenciis quorundam non habentur ! O si gens Ytalica [dat volck der Walen translatio Theutonica] de sua carne hunc sanctum progenitum haberet, vel altera gens AL-glicana, nonne totam universalem matrem nostram

A Jaspari van Gennep prodiit, qua Leibnitius in adnotationibus suæ editionis usus est ;

6. Bruxellis in bibliotheca regia n. 8950 apographum codicis Bodecensis membranacei exstat, quod Bethmanno referente nonnisi excerpta libri, omissis, exempli gratia, capp. Leibnitianis 11-42, 46-48, 50, 52-58, 60-65, 67 rel., exhibet.

Quibus subsidiis ita usus sum ut, codice regio exscripto (20), lectiones Dresdensis omnes indicarem, reliquorum nonnisi in paucis locis, ubi id commodum aliquod afferre posse videbatur, ratione habita. Divisionem operis, codicem regium secutus, numeris tantum additis, ab anterioribus diversam institui. Historiam translationis Bernwardi a Browero ex codice 3 primum adjectam alii loco reservare, vitam brevissimam (21) a Leibnitio editam, ut multo posterioris ævi, omittere placuit.

Miracula Bernwardi in cœnobio S. Michaelis sæculo duodecimo ineunte conscripta (22), per decursum temporis aucta sunt, prout in codice 3 conspicitur.

ecclesiam secum ad ipsum collaudandum studiose provocaret ? O si dura corda Saxonica omnia verba sancti evangelii sic servarent sicut istud : « Nemo propheta est sine honore nisi in patria sua ! » Si ergo mente revolvere diversas regiones, vix ita crudelis invenitur homo, quin magis diligat suam gentem quam alienam ; unde non modicum quemlibet vere Saxonem debet conturbare, quod multi sancti in tanta reverencia habentur, et hic jam sit sublatus et non est qui id corde percipiat. Quia igitur sanctus Dei Bernwardus semper proximis suis beneficia multa impendebat in terris, et nunc in celis pro suis dilectoribus districtum judicem semper interpellat, vestra igitur reverenda paternitas, que cum naturali vigeat ingenio et moralibus polleat virtutibus et exemplis, et ecclesiam Hildensemensem cinxerit municionibus [*bevestiget myt bor-gen un steden* transl. Theut.] multis et castris [*Cl. Chronicon episcoporum Hildesh. apud Leibnit. SS. Brunsv. I, 757 et 774*], que nisi Dominus custodierit, frustra vigilat qui custodit eam : nunc intendat, ut sanctissimum virum Bernwardum novis laudibus provocemus, ut nos cum sua ecclesia custodiat in vita pariter et in morte. Interpretatur enim nomen suum Bernwardus quasi *bene custodiens*. Ut ergo secum valeamus semper vultum Dei contemplari, in ejus laudem tepidos animemus, ut nos nunc in vita a lapsu preservet et in morte suis oracionibus a malignis hostibus liberet et sua jocunda præsentia nos letificet in eternum. Suscipiat igitur vestra paternitas legendam hanc, que vitam suam compendiose valde complectitur, que et in se ipsa est valde longa, et eam cum devocione revolvatis, ut exinde ad majorem devocionem pervenire valeatis. »

(20) Diphthongem tamen in *præ, sæpe, quæ, lætus, mærens, æstimo* rel. nonnunquam simplici scriptam, restitui.

(21) Hæc præter notitias spurias, Heinricum II a Bernwardo nutritum et jubente eo in ecclesia Hildesheimensi litteris sacris imbutum esse, et Ottonem II morientem Bernwardo filium, uxorem et regnum curanda reliquisse, nihil quod non in Thangmari Vita exstat continet.

(22) A quodam fratre nostro, c. 10 ; c. 12, abbas Conradus memoratur.

LOGUS THANGMARI PRESBYTERI IN VITAM SANCTI BERNWARDI EPISCOPI ET CONFESSORIS.

næ providentiæ sapientem ammirabilemque A
 itionem ratio humana nec liquide intueri, nec
 suppetit ammirari. Miris enim divinæ clemen-
 neficiis, cottidianis successibus sustentamur;
 vis culpa videatur Dei laudes tacere, cum ma-
 ssime scriptum sit: *Sacramentum regis abscon-*
ditum est, opera autem Dei revelare et confiteri ho-
minibus est (Tob. XII, 7). His itaque angelicis oraculis
 usus, immo compulsus, ego peccator et indignus
 Thangmarus, humillimus quoque sanctæ
 ecclesiæ bibliothecarius et notarius, magni-
 sta memorabilis viri, domni scilicet Bernwardi
 episcopi colligere aggressus sum, non vanita-
 tu provocatus, Deo teste, sed si quid imitabile
 ementia in illis eluceret, divinæ pietatis gra-
 le cuius rore fluxit, posteris prædicarem, et B

illos tali exemplo ad provectorum virtutum incitarem.
 Et quia hoc ipso ignorante subire temerarium scivi,
 diu cunctatus hac publice cum illo confabulari, tan-
 dem oportunitate nacta aditum temptavi. Primo
 itaque forti auctoritate adversabatur michi; nam in
 cunctis jactantiam et popularem favorem ceu morti-
 ferum venenum vitabat. Tandem cum sæpius ingere-
 rem, grave peccatum esse, bona opera celare, ne
 alii exemplo tali proficiant, cum Dominus dicat:
Luceat lux vestra coram hominibus (Matth. v, 16) et
 cætera, cessit meo arbitratu quæ compingerem re-
 linquens, quia a puero mecum usque ad juvenilem
 ætatem obversatus, quasi filius patri familiaris ad-
 hæsit et convixit, nec aliquid in omni studio ejus
 vitæ meam conscientiam fraudare potuit, quin plenis-
 sime scirem.

INCIPIT VITA BERNWARDI EPISCOPI ET CONFESSORIS.

rtus igitur egregiæ indolis puer Bernwardus
 nostræ gentis sanguine (23), ex filia Athelbe-
 palatini comitis, traditur domno Osdago, nostro
 po (24), a suo avunculo religioso diacono (25)
 iaro, post quoque (26) Trajectensi episcopo; et
 rum diligentia meæ parvitati, qui primicerius
 puerorum præeram, literis imbuendus, mori-
 tiam instituendus deputatur. Quem omni devo-
 susceptum intellectus illius capacitatem primo
 e paginæ leviori lacte temptandam æstimavi.
 taque, ut de sancto Daniele legitur (*Dan. i, 20*),
 i in illo decuplum in omni intelligentia super
 s ejus. Mirum namque in modum tenera ætas
 ti irradiata lumine, subtili meditatione interiora
 i sophismatis jugi studio rimabatur, nunc com-
 i lectione cum aliis, nunc quos diligentiores in
 o meditamine cernebat, seorsim familiaris as-
 ms, propositis quæstionibus scrupulosa quæque
 edullam eventilabat, more prudentissimæ apis
 ulas lectiones, quas in scolis in diversis libris
 nebam, remotiori loco sedens intento auditu
 abat, quas tamen postea pueris considens felici
 i perfecte docebat et illorum scientiæ imprime-
 Gratanti denique affectu amplectebat felici furto
 onis puerum ³ insudare, multoque vigilantius
 de ⁴ institi ingenium illius ad scientiam veri so-
 matis excitare. Nichilominus ergo venerabilis
 nus Osdagus quodam meriti præsigio magnum
 futurum in illo prævidens, exorcistam ordinavit, D
 entius me adhortatus item itemque curam illius

agere. Quem etiam mecum interdum in servitium
 domni episcopi extra monasterium excedens duce-
 bam, ut illius ingenium, quod in multitudine eph-
 eborum discernere et ad votum meum discutere non
 potui, illis remotis singulari studio subtilius dili-
 gentiusque eventilarem, mirumque in modum vario
 virtutum pigmentario ultra id ætatis respersum rep-
 peri. Nam sæpe totum diem inter equitatum stu-
 dendo attrivimus, nunc legendo non minns prolixam
 lectionem quam si in scolis ad hanc vacarem, nunc
 poetizando per viam metro collusimus, inde
 ad prosaicam palæstram exercitium alternantes, in-
 terdum simplici contextu rationem contulimus, sæpe
 syllogisticis cavillationibus desudavimus. Ipse quoque
 crebro me, etsi verecunde, acutis tamen et ex intimo
 aditu phylosophiæ prolatis quæstionibus sollicitabat.
 Tanta ergo facilitate cupitum ejus ingenium michi
 appiaudebat; pene enim nulla hora, nec refectionis
 quidem, desidiæ illum arguebat. Et quamquam viva-
 cissimo igne animi in omni liberali scientia deflagra-
 ret, nichilominus tamen in levioribus artibus quas
 mechanicas vocant studium impertivit. In scribendo
 vero adprime enituit, picturam etiam limate exer-
 cuit, fabрили quoque scientia et arte clusoria omnique
 structura mirifice excelluit, ut in plerisque ædificiis,
 quæ pompatico decore composuit, post quoque cla-
 ruit. In negociis vero domesticis et ad usum rei fa-
 miliaris pertinentibus vivacissimus executor acsi a
 puero his nutritus calluit. Hujusmodi Deo gratæ et
 hominibus acceptæ indolis gratia domno episcopo,

VARIE LECTIONES.

Tanmari 1. ² deest 1. ³ deest 3.

NOTÆ.

3) Patrem Theodericum comitem de Sommers-
 burg vocat translatio theutonica.

4) Annis 985-989 episcopo; igitur aut Otwinus,
 a. 954-984 sedit hoc loco intelligendus, aut,

quod magis placet, puer Osdago nondum episcopo,
 aut a Folcmaro jam episcopo traditus est.

(25) Scil. Hildesheimensi.

(26) Annis 977-990.

lina constitutus, capitulum cum fratribus qui A
 conversabantur adiit. Ferim quoque et
 onem, nomina quoque fratrum quorum an-
 memoria instabat, cottidie recitari jubebat.
 ne vero peracta, circa horam tertiam ad
 rum sollempnia festiva celebratione proce-
 magna animi contritione se ipsum totum
 io profudit. Inde in publicum progressus,
 es causas et oppressorum negocia breviter ex-
 at, quia et ingenio ac facundia adprime calle-
 licque operiebatur clericum dispensatorem,
 mosinæ et pauperibus præerat, quorum mul-
 tem, centenos videlicet vel eo amplius, diatim
 dentissime victus refecit; plerosque etiam vel
 o vel cæteris subsidiis, prout facultas con-
 sublevabat. Inde officinas ubi diversi usus B
 fiebant circuiens, singulorum opera libra-
 nec circa nonam, rite omnibus peractis, cum
 et benedictione Domini, ad mensam, fra-
 populique stipatus frequentia, consedit; non
 tice quidem, sed religioso silentio, cunctis
 tionem honestissima disciplina intentis, quæ
 cœnandum non brevis legebatur. Infirmis
 a fratribus et senio confectis benedictionem
 na sua dirigebat hilariter, cum tamen nullum
 n in urbe vel in suburbio, quem scire posset,
 nodi pietate privaret. Ita quippe juxta Aposto-
 Cor. ix, 22) omnia omnibus esse desiderabat,
 res in Christo lucrifaceret.

rdum et difficile est cottidianum ejus stu- C
 verbis perstringere, quia Deo teste omni ni-
 siem noctemque in divinis perstabat. Nichi-
 is quoque cunctos sibi adhærentes ad hujus-
 negocium, ut ita dicam, ultra vires impelle-
 re aliquid artis erat, quod non attemptaret,
 si ad unguem pertingere non valeret. Scripto-
 rumque non in monasterio tantum, sed in di-
 locis studebat, unde et copiosam bibliotheca
 m divinorum quam philosophicorum codicum
 ravit (28). Picturam vero et sculpturam et
 m atque clusoriam artem (29), et quicquid
 tius in hujusmodi arte excogitare⁵ poterat,
 nam neglectum patiebatur, adeo ut ex trans-
 is et ex Scotticis vasis, quæ regalis majestati D
 ari dono deferebantur quicquid rarum vel
 um reperiret, incultum transire non sineret.
 osos namque pueros (30) et eximie indolis

secum vel ad curtem ducebat vel quocumque longius
 commeabat, quos, quicquid dignius in ulla arte
 occurrebat, ad exercitium impellebat. Musivum præ-
 terea in pavementis ornandis studium, necnon late-
 res ad tegulam propria industria nullo monstrante
 composuit. Et ut breviter prerstringam, nec punctum
 temporis supersedebat, sed fidelis dominicæ familiæ
 dispensator, conservis suis necessaria subsidia fide-
 liter subministrabat. Et cum in Christi gazophilacio
 quæque idonea scivit fideli devotione congereret,
 non minus tamen Cæsari sua juxta Evangelium per-
 solvebat. Nam tercio Ottoni imperatori affectuosis-
 simo animo pro scire ac posse obsequebatur. Unde
 et multorum invidiam in se commovebat qui indi-
 gnabantur, illum vigilantiori studio rei publicæ
 negocia obire.

7. (An. 994, 995.) Saxonia quippe magna ex parte
 pyratarum cæterorumque barbarorum feritate depo-
 pulata, continuis latrocinantium incursionibus sine
 intermissione patebat. Quam pestem rei publicæ
 depellere magno sui suorumque periculo semper
 instabat, et nunc cum aliis, interdum quoque cum
 suis solus super eos irruens, fortiter illos attriverat.
 Sed cum hujusmodi irruptiones sedari nullo modo
 possent, quippe cum barbari qui utrumque litus
 Albæ et naves omnes sua ditone tenebant, navali
 evectione per omnem Saxoniam facillime se infun-
 derent, vigilantissimus Dei pontifex curam sibi com-
 missæ plebis agens, quomodo populum Dei de sævi-
 cia barbarorum eriperet, animo fluctuabat. Furorem
 namque sui impetus pene Hildenesheim usque inten-
 tabant, et ipsum sanctum locum prædam sibi pro-
 mittebant. Divino itaque instinctu in extremo fere
 sui episcopatus, ubi flumina Alera et Ovokare con-
 fluunt, munitiunculam admodum munitam (31)
 extruxit, in qua copiis militum dispositis, barbarorum
 impetum repulit, populumque Dei ab hostili feritate
 liberavit. Dei namque gratia tanta securitas pacis
 per illum in locis illis fidelibus condonata est, ut ni-
 chil dampni vel periculi postea a barbaris pateren-
 tur. Hac industria Christi sacerdotis barbarico tu-
 multu in illis locis eliminato, acrius in circumscita
 loca debachati sunt. Unde vigilantissimus divini
 gregis pastor typo Christi, sui domini, adversariis
 æcclesiæ, exultans ad currendam viam ut fortis gy-
 gas, se opposuit, et in rure Wirinholt (32) nuncupato,
 ubi tutissima illorum statio fuerat, liber quoque la-

VARIÆ LECTIONES.

l aliquo investigare addunt 3. 4. 5.

NOTÆ.

Ex libris jussu ejus scriptis missale a. 1014.
 et tria Evangelitaria, quorum unum a. 1011
 thaldum scriptorem præfert, picturis ornata
 esia episcopali Hildesheimensi hodieque as-
 tur; adest præterea « Liber mathematicalis, »
 ernwardum in Ottone III instruendo usum
 dicunt. V. Kratz der Dum zu Hildesheim
 ), t. II, p. 104-128. Liber alchemicus sæ-
 vii periit, t. III, p. 11, 12.

Artem gemmas metallis includendi.

Candelabrum hanc inscriptionem præfert :

*Bernwardus præsul candelabrum hoc puerum suum
 primo hujus artis flore non auro non argento et ta-
 men ut cernis constare jubebat.* V. Kratz t. II,
 p. 32.

(31) Mundburg; cf. Henrici II confirmationem
 a. 1013. Origg. Guelf. IV, 435.

(32) Neque Wiringen neque Warenholz esse vide-
 tur, quum villa utraque nonnisi multo post tempore
 ab ecclesiis matribus sejuncta sit. Warenholz infra
 Rinteln non in diocesi Bernwardi situm erat.

trocinii excursus, quocumque suæ fraudis insidias A intentarent, præsidium munitissimum instituit, fossisque æquarumque meatibus per rivum influentibus tutissimum reddidit, copias quoque militum victu et armis cæterisque necessariis instructas habundantissime collocavit. Divina itaque gratia periculosissimum locum Dei populo pacificum fecit et tranquilum, in tantum ut omni spurcicia diabolicæ ac barbaricæ fraudis eliminata, baratrum irruptionis et hostilis incursionis locum faceret orationis, et oraculum sancti Lamberti pontificis et martiris Deo consecraret, atque ab illo die summa pace æcclesiæ Christi reddita, ab omni hostili impetu Dei populus vivacissimi provisoris industria quietissime feriret. Pro his et cæteris beneficiis, quæ devotissimo studio in rem publicam populumque fidelem exercuit, multorum et maxime principum in se invidiam et indignationem commovit. Unde et a Magontino archiepiscopo plura et miseranda, ut in sequentibus plenius dicemus, apertis inimiciciis perpressus est. Cujus animositatem patientissime ferens, divina ac regalia benignissime administrabat.

8. Et licet plura copiosissimis impensis ad repellendam sæviciam barbaricam foris impenderet, dici tamen non potest, quanta in episcopatu ad usum suæ æcclesiæ contulit. In prædiis namque tanta con-gessit, ut triginta vel plura præcipuos curtiles cum litorum ac colonorum familiis, clarissimis ædificiis prænitentes, compararet, cum in aliis innumerabilibus locis decem mansos vel octo, aut plus aut minus prout causa acciderat, in possessionem suæ æcclesiæ conferret (32*). Antiqua quippe loca ab antecessoribus suis possessa, quæ ille inculta reperit, optimis ædificiis collustravit, inter quæ quædam elegantiori scemate albo ac rubro lapide intermiscens, musiva pictura varia pulcherrimum opus reddidit. Quid dicam, quo studio vel ambitu sanctum locum nostrum vel principalem æcclesiam nobilitaverit, cum se ipsum et cuncta quæ habere potuit in ejus usum impertiri maluerit. Testantur ejus opera (33), quæ futuro ævo pium illius animi votum apertis locuntur (34) indiciis. Ecclesiam namque miro studio decorare ardentem instabat. Unde exquisita ac lucida picturam tam parietes quam laquearia exornabat, ut ex veteri novam putares. Fecit et ad sollempnem processionem in præcipuis festis evangelia auro et gemmis clarissima, thimiamateria quoque precii et ponderis magnifici, calices nichilominus plures, et unum ex onichino, alterum vero cristallinum mira industria composuit. Adhuc autem unum aureum. valentem libras viginti publici ponderis, ex purissimo auro in usum ministerii con-flavit. Coronam quoque argento auroque radiantem miræ magnitudinis in facie templi suspendit, et alia perplura quæ, su-

(32*) Cf. Bernwardi chartam donationis pro monasterio S. Michaelis editam.

(33) Supersunt crux aurea, crux argentea, duo candelabræ columna ærea, et valvæ æræ ecclesiæ cathedralis. Crux alia Heiningæ, patena Hannoveræ

persedenda putavimus, ne fastidium prolixitate ingeramus. Sanctum quoque locum nostrum murorum ambitu vallare summa instantia aggressus, dispositis per gyrum turribus, tanta prudentia opus inchoavit, ut decore simul ac munimine, velut hodie patet, simile nil in omni Saxonia invenias. Sacellum etiam splendidum valde, foris murum in honore vivificæ crucis extruxit. Cujus etiam aliquantam partem, largiente domno tercio Ottone augusto imperatore, ibidem clarissimis gemmis auroque purissimo inclusam condidit (35); ubi etiam divina pietas plurima suæ pietatis indicia apertis signorum miraculis per virtutem sanctæ crucis ostendit.

9. Inter quæ illud unicum, quo Dominus antistitis nostri devotionem consolari dignatus est, inserere libet. Nam venerabilis pontifex Bernwardus thecam auro gemmisque lautissimam, in qua vivificum lignum includeret, paravit, et cum ex tribus particulis sancti ligni quartam si fieri posset excidere templa-ret, ut per singulas absides singulas conderet portiones, nec gracilitas vel parvitas quacumque ex causa sectionem admitteret, cum devotissimus Dei famulus animo fluctuaret: ecce subito inter manus ipsius antistitis quarta particula sacratissimi ligni angelico ut creditur ministerio delata apparuit. Mox igitur præsul lætus lignum sanctum per quatuor absides paravit. O quanti inde potantes ardorem vehementissimæ febris sæpius virtute sanctæ crucis restinguebant! Multociens obortam aeris inæqualitate pestilentiam fideles hoc vivifico ligno se suaque lustrantes sedaverunt. Nimiam etiam siccitatem, prolato in publicum hoc singulari ligno, ceu pluviis imperantes, repulimus, multaque virtute hujus sanctissimi triumphiflunt cottidiana remedia dum quisque mœrens ibi prostratus, prompta percipit solatia.

10. Ipsum vero sacellum sanctæ crucis, vario decore perfectum, dedicavit iv Idus Septembris, anno incarnationis Dominicæ 996, indictione 9, regni vero gloriosissimi tercii Ottonis imperatoris 13, imperii primo, ordinationis autem suæ quarto; locumque quondam dumis et vepribus horridum, vicinis incolis — gloria tibi, Christe! — ex tuis datis baptismi, sepulturæ, unctionis fecit æternum solatium.

11. Pro talibus igitur aliisque piæ devotionis actibus, quibus ad æcclesiæ utilitatem omni nisu mentis et corporis insudabat, tam Deo cordi interius præidenti, quam æcclesiæ operis affectum exterius approbanti, felicis memoriæ præsul acceptissimus erat; et ideo consequens fuit, ut vir beatus, cui, sicut de sancto Job legitur (*Job* 1, 8), tunc temporis in terra similis non fuisse putatur, per temptationis incommoda, sicut aliarum virtutum ita etiam humilitatis et patientiæ præconio, mirabilis cunctis ostenderetur. Anno itaque ordinationis suæ octa-

NOTÆ.

adversatur. De aliis deperditis v. Kratz l. c., p. 38.

(34) Id est loquuntur.

(35) Crux ista hodie in ecclesia S. Magdalenæ ad-servatur.

vo (an. 1000), gravibus insecutionum molestiis pro A territorio Gandenesheimensi ab archiepiscopo Willegiso plane contra æcclesiasticas sanctiones impetitur, sed eis minime a solitæ humilitatis et patientiæ tenaci observantia movetur. His tamen, quæ archiepiscopus non tam justæ rationis executione quam liberæ potestatis præsumptione attemperabat auctoritatis constantia, non temeritatis audacia, sagacis ingenii vir obviabat, et secundum illud Pauli: *Quamdiu gentium apostolus sum, ministerium meum honorificabo* (Rom. xi, 13), quoadusque æcclesiæ Christi pastoris vice præfuit, episcopatus sui jura in proprii honoris statu conservari summa sollicitudine procuravit, quod et Deo annuente, laboriose licet, obtinuit. Sed ne similis controversia de ipsa Gandenesheimensi æcclesia postmodum valeat oboriri, omnem disceptationis ordinem inter Mogontiensem antistitem et venerabilem virum domnum ^B Bernwardum hic inserere cominodum duxi. Necessarium autem reor ista paulo altius indagando repetere quod tamen lectori minime debet esse onerosum, quia posteris fortasse in multis erit profuturum.

12. Territorium Gandenesheimense, situm in pago Flenithi, cum adjacentibus villis ad provisionem Hildenesheimensium episcoporum, ex quo primum episcopia per Saxoniam disterrminata sunt, certum est pertinere. Quod ex hoc cunctis scire cupientibus liquido apparet, quia ab ipso principio novellæ Christianitatis nostræ gentis, etiam ante constructionem præfati monasterii, ad curam nostri episcopi pertinebat. Temporibus namque domni ⁷ Alfridi, qui quartus nostræ æcclesiæ antistes extitit, Liudolfus dux cum religiosa contectali ⁸ sua Oda, magno studio in divino cultu accensi, consilio præscripti antistitis Romam perrexit, ibique a domno Sergio papa magnifice suscepti; et cum votum illorum in divinis agnovit, datis reliquiis sanctorum præsulum Anastasii et Innocentii cum benedictione a se dimisit. Ad patriam itaque Dei gratia pervenientes consilio domni Alfridi cœnobium virginum Dei primo Brunesteshusen adunaverunt, filiam quoque suam domnam Hathumodam, duodecim annos habentem, præfato episcopo in regimen intromittendam assignaverunt, anno Dominicæ incarnationis 852 (cf. Ann. Quedl.), Rabano Mogonciæ præsidente, omnem autem provisionem prædicti loci ⁹ et congregationis domno Alfrido commiserunt. Unde evolutis aliquot annis, Karolo Rabano succedente, anno singularis nativitatis Christi 856, auspiciatus est ipse quemdam locum super fluvium Gandæ, quem a fluvio Gandenesheim ¹⁰ nominavit: ibique consen-

liente duce fabricam monasterii majori ambitu inchoavit, Liudberto Mogontino existente ¹¹ episcopo, qui post Karolum subintravit. Locus namque pratorum ac nemorum amœnitate aptior, tutior quoque silvarum densitate ac palustri munitate ad habitationem Deo militantium visus est. Defuncti itaque sunt ante consummatam fabricam Gandenesheimensis ¹² æcclesiæ et dux ac domna Hathumod ¹³, sepultique in antiqua æcclesia Brunesteshusen ¹⁴, positæque in regimen domna Gerburgis ¹⁵ prima ¹⁶, soror domnæ Hathumod ¹⁷, Alfrido venerabili episcopo mediante, Liudberto quoque ¹⁸ Mogontino archiepiscopo, qui Karolo successit. Nec multo post decessit, biennio tantum emenso, venerabilis domnus Alfridus. Consedit autem cum Mogontinis episcopis, Rabano ¹⁹, Karolo, et duodecim annos cum Liudberto. Consummata quoque cum omni decore Hildenesheimensi æcclesiæ, quam ipse a fundamentis construxerat, et Dei gratia consecrata, plenus operibus bonis decessit. Cui successit Marwardus ²⁰ quintus præsul ²¹ æcclesiæ nostræ, quatuorque ²² tantum annos sedens, trabes æcclesiæ posuit. Post hunc subintravit domnus Wichbertus, sextus episcopus. Hic fabricam consummavit, et æcclesiam nichilominus consecravat. Hic omnem religionem et disciplinam cum domna Oda et Gerburga ²³ abbatissa in præfato loco inchoavit et perfecit; ejus consilio omnia disponebant et agebant. Præerat autem domna Gerburgis ²⁴ congregationi 22 annos, positæque est in nova æcclesia, juxta domnam Hathumodam ²⁵. Sororem autem ejus Cristinam domnus Wigbertus in regimen intromisit et consecravat. Domna quoque Oda centesimo septimo ætatis anno, omnibus filiis præmissis, decessit, Cristina tantum superstite, positæque est juxta filias suas. Sed et ipsa Christina sex tantum annos matri supervivens, felici decessu migravit ad Dominum. Domnus quoque Wigbertus consedit cum Mogontinis episcopis Liudberto, Sunderaldo, et Hattono. Post hunc Walbertus succedens, septimus episcopus, Rotsuitham venerabilem feminam, de ipsa congregatione electam, in regimen intromisit, consecrationes quoque in æcclesia præscripta et ancillarum Dei velationes et cætera ad ministeria æcclesiastica pertinentia fecit. Post Walbertum ²⁶ Sehardus, venerabilis vir, pastor octavus nostræ æcclesiæ ordinatur. Hic absque omni contradictione quæcumque ad æcclesiasticum ministerium pertinebant in præfato loco administravit. Nonus post Sehardum Thiethardus ²⁷ antistes nobis præficatur, Friherico archiepiscopo Mogontia ²⁸ præsidente. Hic consecravat novam æcclesiam, ubi monachæ nunc Christo militant, et omnia episcopalia

VARIE LECTIONES.

⁶ dominum 1. ⁷ domini 1. ⁸ codex lacunam præfert quam contectali explendam esse patet; recens tamen scriba contectrice inseruit, quod et 3. 4. 5. legunt. ⁹ hac voce incipit 2. ¹⁰ gandesheim 2. ¹¹ deest. 2. ¹² gandesheimensis 2. ¹³ hathomod 2. ¹⁴ brunisteshusum 2. ¹⁵ gerbergis 2. ¹⁶ manu 2. in marg. 2. ¹⁷ hathomod 2. ¹⁸ deest 2. ¹⁹ rabano 2. ²⁰ marquardus 2. ²¹ deest 1. ²² quatuor 1. ²³ gerberga 2. ²⁴ gerbergis 2. ²⁵ hathumodam 2. ²⁶ uualbertum 2. ²⁷ thiuthardus 2. ²⁸ mogontia 2. F. a. M. p. manu secunda in marg. 2.

in præfato loco rite procuravit, nullo obviante. Decimus post Thiethardum ³⁹ dominus Otwinus præfuit. Hic domnam Gerburgam ⁴⁰ secundam ⁴¹ in regimen constituit et consecravit, et omnia episcopalia fideliter providit, domno Willehelmo ⁴² magni Ottonis filio in nullo illi adversante. Similiter Hatto et Rodbertus in nullo illi adversantes amicissimum habuerunt. Willegisus ⁴³ quoque illi ⁴⁴ succedens, veritus tanti viri senectutem et morum gravitatem, publice illum percoluit, occulte vero paulo mordacius quadam animi indignatione illi adbellicabat, nil tamen in regimine præfati cœnobii asperum, nec verbis nec ⁴⁵ factis ostendit. Hæc itaque ideo proposui, ut cuncti intelligant ⁴⁶, quanta levitate ac temeritate sit violatum, quod fere per ducentos annos tam ⁴⁷ venerabilium patrum utriusque loci antistitum concordia roboratum, omni canonica auctoritate fixum atque ratum duravit.

13. Sed secundi imperatoris Ottonis filia, fomes ut pace omnium dicam hujusmodi dissensionis, dum a suo episcopo, domno videlicet Osdago, sacrum velamen accipere spernit, Willegisum appetit, indignum æstimans nisi a palligero consecrari. Quod ipse libens annuit, haut considerans quantum antiqua canonum statuta ⁴⁸ temeravit. Nec fraterna caritate aditum quæsit, sed fratri et cœpiscopo diem imperavit, ut ad velationem ancillarum Dei in festivitate sancti Lucæ evangelistæ illi occurreret. Nactus itaque opportunum tempus dominus Osdagus, archiepiscopum secretius qua auctoritate id ageret requisivit; cum ille minaci vultu mordacius ad suam parochiam pertinere respondit, et statuta die se ancillas Dei velaturum, omnemque episcopalem potestatem in illo loco se adempturum promisit. Cum itaque ad diem ventum est, restitit illi plena auctoritate dominus Osdagus, præsentem rege domno tercio Ottone, cum matre imperatrice domna ⁴⁹ Theophanu ⁵⁰, assidentibus quoque episcopis, Rethario ⁵¹ Patherbrunnensi episcopo, Milone Mindensi episcopo, Hildebaldo ⁵² Wormaciensi ⁵³ episcopo, cum aliis principibus, qui ad sollempnitatem velandarum virginum convenerant. Cum ergo longa disceptatio esset, dominus Osdagus, simplicis animi vir, divino monitu incitatus episcopalem cathedram ad absidem altaris poni præcepit, hac tuitione locum ac regimen sibi defendens, faventibus illi fere omnibus, quia archiepiscopi animositas, etsi metu illius dissimulant, cunctis displicebat. Destitutus itaque archiepiscopus multitudinis favore, qui prius suo juri omnia promisit, vix domna Theophanu et episcopis obtinentibus, ipso quoque ultra quam credi potest supplicante, obtinuit, ut ad principale altare misteria ipsa die ageret, ita videlicet ut domnæ Sophiæ ⁵⁴

velationem simul agerent, cæterarum quoque dominus Osdagus solus prospiceret; factumque est insolitum nec ante a nobis visum, ut duo episcopi ex latere altaris pariter sederent, pontificalibus paramentis festive infulati. Ventum est itaque ad ancillarum Dei consecrationem, cum episcopus, qui antea a pontificali jure timebatur dejectus, subito Dei gratia erectus, inter missarum sollempnia primo domnum regem, si in velationem suæ sororis consentiret, humiliter requisivit, deinde cæteros mundiburdos. Quibus consensum fatentibus, primo domnam Sophiam, si ad Hildenesheimensem sedem sibi suisque successoribus subjectionem et obœdientiam profiteretur, interrogavit, deinde alias velandas. Quæ unamini consensu religionem et subjectionem confessæ sunt, publiceque ⁴⁵ denunciatum est omni clero et populo, archiepiscopum nil juris sibi in illa æcclesia vindicare ⁴⁶ præter consensum et permissum Hildenesheimensis episcopi. Omnibus quoque rite peractis, summa pace et concordia discessum est; stetitque unanimitas sub domno Osdago et Gerdago, et aliquot annis ⁴⁷ domni Bernwardi, adeo ut æcclesias aliquas præsentem archiepiscopo ibidem consecraret, synodum etiam magnam haberet præsentem domno rege tercio Ottone ⁴⁸ assidente nichilominus præfato archiepiscopo, cum tamen nil sua auctoritate decerneret, præter quod assensum æque ut alii fratres domno Bernwardo, qui synodo præsidebat, præbuit. Interfuerunt Isarius ⁴⁹ Magdaburgensis archiepiscopus, Liudolfus ⁵⁰ Treverensis archiepiscopus, Milo Mindensis episcopus, Hildebaldo Wormaciensis ⁵¹ episcopus, Hugo Citicensis episcopus. Non tamen rata permansit hujusmodi concordia, quia in medium quædam emergerunt, quæ orientem caritatem falsitatis lolia ⁵² peremerunt.

14. Odiosum quippe est nostro tempore veritatem aliquem notare, sicut a quodam dictum est: *Veritas odium parit*, sed scribentibus gravis culpa est vel falsa dicere aut vera intermittere. Unde pace cunctorum liceat dici, quod scelus est celari. Illa quippe præclara ancillarum Dei congregatio ⁵³ tanto studio et devotione dominorum nostrorum patrum patriæ, ducum ac regum, per Altfredum ejusque successores instituta est, ut in principio omnibus imitabiles exemplar humilitatis ac caritatis florent, episcopum suum a Deo ⁵⁴ sibi præpositum quasi Dei nuncium ac patrem audirent, colerent et amarent, omnes adventantes, prout cuique personæ competeat, præcipua benignitate suscipereat. Hic illis usus, hoc studium fuit; hoc sancto loco reverentiam et illis apud omnes gratiam exhibebat; hoc humilitatis privilegio, cum pro causis æcclesiæ

VARIE LECTIONES.

³⁹ thiothardum 2. ⁴⁰ gerbergam 2. ⁴¹ manu secunda 2. ⁴² uillihelmo 2. ⁴³ Willigisus 2. *constanter*. ⁴⁴ illis 2. ⁴⁵ uel 2. ⁴⁶ intellegant 2. ⁴⁷ tot 2. ⁴⁸ instituta 2. ⁴⁹ deest 2. ⁵⁰ theofanu 2. *constanter*. ⁵¹ hrethario 2. ⁵² hildibaldo 2. ⁵³ wormacensi 2. ⁵⁴ sophyæ 2. *scæpe*. ⁴⁵ Publice quoque 2. ⁴⁶ deest 1. ⁴⁷ annos 2. ⁴⁸ d. O. I. r. 2. ⁴⁹ islarus 2. ⁵⁰ liudolfus 2. ⁵¹ hildib. wormacensis 2. ⁵² ita 1. 2. ⁵³ in marg. Gandesheim. ⁵⁴ ac de eo 2.

am citabantur, habitu admodum nitido et ornato venientes, ut veræ Dei ancillæ ab omnibus habebantur ac venerabantur. Sed postquam superfluitas accessit, morum insolentia subobœdientia torpuit, repulsa episcoporum; quod cuique erat placitum, faciebat licita est quoque ad augmentum mali diutina domnæ Gerburgis, ejusdem cœnobii venerabilis matris, in quam Dominus plurima virtutia contulit; decessus quoque religiosarum quæ sub nutrimine antiquæ disciplinæ inerat. Numerosa autem juvenus virginum erat in tyrocinio Christi. Quæ delicatius metam prioris disciplinæ ac severitatis, ut est humanum post sua vota declinata quoque, domna Gerburga invita mulieritente, ad palatium factione Willegisiope se contulit, ibique annum vel biennium a, dissolubilis vitæ tramitem incedens e se sparsit rumorem. Quod venerabilis episcopus non ferens, quippe qui illam immo amore et gratia percolebat, blandis verbis ad monasterium redire persuasit. Cum exteriori auditu vix verba illius admitteret, semel repetens ad cœnobiū eam repedare admonuit⁵⁶. Illa autem⁵⁷ ejus accessum latum primo delinavit, deinde ad archiepiscopum velut patrocina ab illo confugit, amara verbis ejus animum exasperavit, pactum sua relatione inanibus verbis annullavit⁵⁸. Illo se velatam, non ab Hildenesheimensi ad provisionem Bernwardi episcopi se pertinere, ad suam diocesim cœnobiū reimplens respicere, plures se invenisse qui testimonio testentur. His et hujusmodi⁵⁹ verbis episcopi animum adversus domnum Bernwarditer commovit. Post hæc Gandenesheim⁶⁰ varia de episcopo inter sorores disseminavit, poterat illum loco expellere atque abalienat.

1000.) Interea episcopus cognoscens talia moliri, Gandenesheim venit, graviter tulit ari, nec aliquid caritatis vel honoris sibi soribus suis exhiberi, sed infra extraneos se tractari, cum tamen ab antecessoribus actum locum innumera bona collata sint, quoque ex sua parte plures et antiquitas et tempore impensæ; et pro his beneficiis et contumeliam sibi reconpensari, tributa decimis solvenda essent imminuta, sæpe inde negata; obœdientiam, quo nulla vigoratior est, cum humilitate in ara cordis immolari, patienter se omnia posse sustineret tamen Christum, cujus vice fungitur, dederat, quicquid ingerant pro meritis⁶⁰ sibi

A suppetere, obœdientiam, tamen caritatem et reverentiam suis antecessoribus ab illarum majoribus exhibitam, non ausum sua levitate negligere. Hæc cum paterno animo perorasset, majori odio peccatis stimulantibus illas in se concitavit, Sophia utrobique ex parte archiepiscopi ac congregationis perurgente.

16. Instabat autem hora, qua domna Gerburgis æcclesiam quam construxerat consecrari depoposcerat. Unde quia ipsa, diutina infirmitate fatigata, ad obeunda tantæ festivitatis sollempnia minime suffererat, Sophia, domina et matre consentiente, studium tanti laboris assumpserat. Et more suo proprium episcopum⁶¹ postponunt et abjiciunt; archiepiscopus accersitur, quo ordinante cuncta ad dedicationem pertinentia disponuntur; consecrationis diem statuunt, exaltationis videlicet sanctæ crucis sollempnitatem (Sept. 14). Mittitur autem et legatus ex latere domnæ abbatissæ, qui domnum Bernwardum ad dedicationem invitet diemque denunciaret. Sed quamquam plures illum anticipatum archiepiscopi advocacy objicerent, leni tamen animo sufferens, ad præscriptum diem se venturum promisit. Interea, incertum qua de causa, archiepiscopus statutum mutat, diem abdicat, atque eandem dedicationem in festivitatem sancti Mathei apostoli indicit (Sept. 21), domno quoque Bernwardo pari potestate ut olim in relatione Sophiæ venerabili domno Osdago legationem dirigit, mandans ut incunctanter illi ad dedicationem in præfata festivitate occurrat. Ipse vero suum legatum atque scripta archiepiscopo remittit, astruens imperialibus jussis obstrictum, seriis quibusdam occupari, nec posse ad dedicationem ut jussum est ipsa die illi occurrere.

17. In exaltatione tamen sanctæ curis Gandenesheim venit, æcclesiam dedicaturus, sicut domna abbatissa in principio disposuit; nil paratum reperit, immo aliquos collectos, qui illi resisterent, et cum injuria ejicerent, si forte cum suis æcclesiam consecrare violenter appeteret. Hanc enim famam illæ disperserant, cum Dei teste nichil hujuscemodi attemptaret vel mente conciperet. Jam enim tota mente ad archiepiscopum confugerant, se atque locum ejus tuitioni devoverant. Sophia assidue illi cohærens et cohabitans, hæc interdum noctuque ambiebat. Missarum vero⁶² sollempnia domnus episcopus ipsa die ibidem celebravit, licet maxima congregationis indignatione, easdem tamen, ut oblationes⁶³ offerrent benedictionemque perciperent, admonuit. Plebs quoque, comperto sui episcopi adventu, quasi ad sollempnitatem convenit, mœrens et ultra quam credi posset ægre ferens, episcopum insolentia atque inobœdientia loco detrudi. Quos et omnes adventantes limato sermone consolans, laetificabili questu publice commemorabat, se ipsa die

VARIÆ LECTIONES.

1. 2, et 1. eadem manu venerabilissimæ. ⁵⁶ ammonuit 2. ⁵⁷ namque 2. ⁵⁸ hujuscemodi 2. ⁵⁹ hujuscemodi 2. ⁶⁰ m. suis s. 2. ⁶¹ deest 1. ⁶² quoque 2. ⁶³ o. ad missam o. 2.

ad dedicationem æcclesiæ invitatum, nil illi honoris exhibitum immo exclusum; unde consecrationem æcclesiæ, quæ ad se pertineat, omnibus sine suo consensu canonica auctoritate interdicit. Qua de re congregatio sororum indignata, igne majoris indignationis accenditur ⁶⁴. Verum cum ad oblationem ventum est, oblatas indignatione et incredibili furore projiciunt, sæva maledicta episcopo ingerunt. Quo insolito tumultu percussus, lacrimis perfusus antistes, non suam injuriam ⁶⁵, quam parvi ducebat, pensans, sed veri pastoris pro persecutoribus orantis exemplo, ignorantiam seu potius malivolentiam furentium feminarum deplorans, ad altare rediit, missam suo ordine magna animi contritione peragit, deinde populum alloquitur, benedicit et corroborat; deductusque honorifice ab illis, unde venerat repedabat. O ⁶⁶ dignæ memoriæ virum, omnium ore celebrandum, cunctorum devotione intime amplectendum, apud se quidem iucridibiliter humilem, sed apud Deum, cordis inspectorem, ejusque fideles vere sublimem! Quis eum crederet in tanto pontificalis dignitatis honore, generis nobilitate, ministrorum multitudine contra irrogatas sibi contumelias patientiæ potius quam potentiæ maluisse clipeo muniri? Sed vir beatus humanæ abjectionis probra non curabat, qui totus divino amori mancipatus, illius tantum oculis quem singulariter diligebat placere summopere gestiebat. Hæc pro commendando magnæ utilitatis exemplo ad imitationem audientium inserere libuit; nunc ad ordinem redeamus.

18. Interea archiepiscopus et Sophia omnem apparatus ad novellæ æcclesiæ consecrationem necessarium diligenter præparant, inconsulto Bernwardo episcopo, quem tamen adjungere domina Gerburgis temptat, sed verita archiepiscopum, votis ejus obviare pertimescit. Præterea archiepiscopus in vigilia sancti Mathei (Sept. 20) ad præfatum monasterium venit cum episcopis, Rethario ⁶⁷ Paderbrunnensi episcopo, et Berengero Verdensi ⁶⁸ episcopo, Bernhardo ⁶⁹ quoque duce, cum aliis plurimis, consecraturus sequenti die æcclesiam. Mittuntur quoque domno Bernwardo episcopo, qui illum ad sollempnitatem æcclesiæ invitent. Postera vero ⁷⁰ die (Sept. 21) adest diluculo vice domni nostri venerabilis episcopus Eggehardus ⁷¹ cum majoribus natu nostræ congregationis et aliquibus primariis de nostro monasterio ⁷². Qui, fandi licentia data, archiepiscopum cum omni honore ex nomine domni Bernwardi episcopi devoto obsequio salutant ⁷³; imperiali illum obsequio detentum, adesse non posse; mirari tamen vehementer, in sua parrochia et æcclesia ab antecessoribus suis absque omni contradictione semper possessa, sine suo consensu æcclesiæ consecrationem indici; fraterna caritate depræcari, ut ab hujusce-

A modi invasione desistat, nec se intromittat nisi quantum canones concedunt; si suo juri singulari privilegio quiddam suffragari æstimet, ipsum non defuturum, quin communi consilio fratrum, ubicumque delegerit, justiciam plenissime exequatur. Archiepiscopus autem acerbiori indignatione inflammatus, mandat, ut primo mane sequentis diei, quæ tunc Dominica illucescebat (Sept. 22), ad consecrationem præfatæ æcclesiæ incunctanter properet; si venire tardaverit, nichilominus ⁷⁴ æcclesiam dedicaturum. Hanc autem iram et indignationem archiepiscopi adversus venerandum præsulem creavit maxime præcipua familiaritas domni imperatoris, qua illum speciali devotione pietatis cæteris familiarius percoluit. Affectuosissimo namque obsequio devinxit sibi imperatorem, quia cuncta, quæ ad gratiam illius competere sciebat, vigilantissimo studio obibat; et ob hoc animositatem invidiamque ⁷⁵ plurimorum in se commovebat, adprime quoque Mogontini episcopi, qui indignabatur, aliquem præter se familiaritatis locum apud imperatorem habere. Dominica itaque irradiante, adest prædictus episcopus Eggehardus ⁷⁶ cum venerando fratrum nostrorum senatu ⁷⁷ vice domini nostri directi, qui, canonica auctoritate et prisca sanctorum patrum consuetudine objecta, fortiter archiepiscopi cœptis restiterunt; atque sic consecratio præscripti monasterii intercepta est. Ipse vero episcopus inter missarum sollempnia facto ad populum sermone, synodum suam biduo ante sancti Andreae natale cum banni approbatione denunciavit; deinde ad altare regressus, in cathedra sedens privilegia quædam ante incognita mandat recitari, in quibus continebatur, ut nemo de jure illius æcclesiæ auferret, quicquid tunc in decimis vel prædiis vel ulla re in vestitura contineret. Hoc quoque banno roboravit sicque discessum est. Episcopi autem ⁷⁸ qui aderant ægre admodum archiepiscopi animositatem conquesti, fratri et cœpiscopo per nos mandant, pertinaciam ipsius et temerarium inceptum se coercere non posse; id unicum suppeteret, apostolicum atque imperatorem ut adeat; illius causam illorum esse communem; nec se defuturos, quia de eisdem utrisque, apostolico videlicet atque imperatori, scriberent.

19. Venerabilis itaque Pater domnus Bernwardus ultra modum sollicite ferens quantumcumque scisma in æcclesia grassari, sciens quoque, infusum venenum nisi apostolico et imperiali antidoto comprimi non posse, quamvis gravi corporis molestia sæpius lassaretur, et tantum iter imbecilli ejus corpori omnimodis esset contrarium, tamen, ut pacem reformaret, contra vires suas subire non recusavit. Nam jam pridem ardebat miro desiderio domnum

VARIAE LECTIONES.

⁶⁴ i. m. 1. a. desunt 2. ⁶⁵ n. s. i. usque f. deplorans desunt 2. ⁶⁶ reliqua capitis desunt 2. ⁶⁷ rethario 2. ⁶⁸ berengero verdensi 2. ⁶⁹ bernwardo 2. ⁷⁰ namque 2. ⁷¹ Æ manu secunda eggeardo 2. ⁷² deest, spatium relicto 2. ⁷³ salutavit dicens i. 3. 4. 5. ⁷⁴ n. se æc. 2. ⁷⁵ et invidiam 2. ⁷⁶ Æ manu mundu eheardus 2. ⁷⁷ deest 1 ceto et senatu 3. ⁷⁸ quoque 2.

ctorem, quem unice amabat, videre. Paratis A
 tanto itineri necessariis, per vallem Tarenti (36),
 a via commodior est visa, ire ⁷⁹ procuravit,
 secum scripta ⁸⁰ omnium cisalpinorum epi-
 um. Porro anno incarnationis Domini millesi-
 iv Nonas Novembris (Nov. 2) nimio mœrore
 congregationis plebis quoque a monasterio
 as, magna compunctione universorum dedu-
 Dei (an. 1001) gratia comitatus, ad votum
 cedentibus, secundo Nonas Januarii Romam
 sus est (Jan. 4). Quod humillimus ac piissimus
 ator audiens, miro affectu dilectum magistrum
 li flagrans, ad suam præsentiam tamen eum
 e nolebat, sed festinus a palatio fere duo mi-
 ad sanctum Petrum illi occurrit, benignissime
 isceptum, inter amplexus familiarissime de-
 lum, ad hospitium deduxit, diuque cum illo
 ulans, sequenti die ad palatium illum venire
 t, nec permisit ut quantulumcumque de suo
 o in ministerium suum impenderet, sed per
 otimanas, quibus apud illum morabatur, suffi-
 : in usum sui suorumque cuncta indigna lar-
 ministrari præcepit ⁸¹. Mane vero domnum
 licum convocavit in occursum carissimi hospi-
 a. 5). venientem quoque foris in atrium ob-
 rocedentes libentissime susceperunt, nec per-
 est ad suum domicilium reverti, sed juxta
 se domnus imperator habitabat ⁸², splendidis-
 illi habitaculum ⁸³ exhibebat. Vicissim
 e nunc imperatoris cubiculo, interdum episco-
 sidentes, et forenses causas et rei publicæ
 aria conferebant. Nam de archiepiscopo et
 tu Gandenesheim oborto ante accessum domni
 pi fama præcurrens cuncta divulgaverat;
 non opus habebat singula evolvere, sed bre-
 strictiunque, imperatore interrogante, panca-
 uit ⁸⁴.

Sed archiepiscopus quod mente perceperat,
 erfecerat. Quidam enim maligni illum impu-
 , Sophia nichilominus institerat. Venit itaque
 ante sancti Andreæ festum Gandenesheim ad
 am (an. 1000, Nov. 28), ut disposuerat, ha-
 secum venerabilem episcopum Retharium ⁸⁵,
 re complures extraneos, videlicet de Thuri-
 Hassis, quorum id nichil intererat, nonnullos
 de sua diocesi infra Saxoniam. Sed in prin-
 ctionis venerandus præsul Eggehardus ⁸⁷ ar-
 scopum commonet, ut a synodo desistat, nec
 ana æcclesia talia præsumat, præcipue cum
 is episcopus ad quem æcclesia pertineat absit

et cum domno apostolico et imperatore consistat. Ad
 hæc incredibili furore archiepiscopus succensus,
 vultu torvo ac minaci jubet ut sileat; nil ad se talium
 pertinere; ut propriam æcclesiam habeat, illam gu-
 bernet! Econtra Eggehardus: « Peccatis, inquit
 agentibus, termini episcopatus mei barbarica sunt
 feritate depopulati, civitas deserta, æcclesia deso-
 lata; sedem non habeo, servum me sanctæ Mariæ et
 Hildenesheimensis æcclesiæ recognosco, et in cun-
 ctis quoad potero sancto loco prodesse studebo. »
 Archiepiscopus itaque, productis viris quos adduxe-
 rat, requisivit episcopos, si liceat illos homines ban-
 no suo ad sacramenta constringere, ad cujus dioce-
 sim illud cœnobium pertineat. Illi quamquam me-
 tum illius veriti, aiunt, legitime fieri non posse,
 absente episcopo Bernwardo. Eggehardus ⁸⁸ itaque
 præsul et fratres nostri, populus quoque, orant
 instanter, sacramenta suspendi. Qua unanimitate
 cleri et plebis archiepiscopus commotus, Eggehardo
 episcopo minatur, nisi sileat quod cum injuria illum
 ejiciat, Super hoc multi indignati et aliquanti quos
 archiepiscopus adduxerat, cum propemodum tumultus
 oriretur, Eggehardus præsul ab episcopis roga-
 tus secessit, cunctosque Gaudenesheimenses et
 omnes ad Hildenesheimensem diocesim pertinentes
 ad suam synodum invitavit. Ad cujus bannum una-
 nimiter omnes egressi, illum sicut sunt, tantum-
 modo cum archiepiscopo suis propriis, quos addu-
 xerat, relictis. Cum vero de diocesi sacramentis
 examinati requirerentur, alii Ethrinam (37), Frides-
 larensem fluvium, terminum Hildenesheimensis par-
 rochiæ affirmabant, errorem faciente nomine Eder-
 næ fluminis, quod Gandenesheim alluit; alii, certum
 nil scire nisi quantum aliorum relatu didicerint,
 approbant ⁸⁹; nullus aliquid vel memoria dignum
 asseruit. Archiepiscopus tamen, acsi veritate cuncta
 fixa constarent, banno, ne quis illi sacramento re-
 tentum cœnobium auferret, munivit; sicque libero
 errore discessum est. Populus vero quicquid ab
 Hildenesheimensi senatu jubebatur, obœdienter
 obivit.

21. (An. 1001.) Interea legatus Romam super his
 domno episcopo dirigitur, scripta quoque domno
 apostolico et imperatori lacrimoso admodum stilo
 ferebat. Unde tam apostolicus quam imperator et
 omnes Romani graviter commoti. canonum aucto-
 ritatem, patrum nichilominus traditionem violatam;
 contemptum quoque maximum Romanæ sedi et
 apostolico, imperatori etiam, tali præsumptione ir-
 rogari; periculosum scandalum in ecclesia hac in-

VARIÆ LECTIONES.

est 2. ⁸⁰ s. fere o. c. fratrum 2. ⁸¹ a. i. D. m. desunt 2. ⁸² codex 2 addit: naturales quoque cibos,
 i in patria illum usum noverat, pius conviva exhibebat, medum quoque et cervisam fama præcurrente
 entum amantissimi hospitis præparabat, vasa etiam, picarios ac nitidas scutellas, candelas quoque
 randendum providit (38). ⁸³ habitat 2. ⁸⁴ cubiculum 2. ⁸⁵ contex. 2. ⁸⁶ ita et 2. ⁸⁷ egghar-
 sapius. ⁸⁸ Ekkihardus 2. ⁸⁹ approbant 2.

NOTÆ.

Tridenti.
 Eder.

(38) Sæculi undecimi mores a nostris haud mul-
 tum diversos cernis.

solentia ⁹⁰ posse generari; hujusmodi virus funditus A extirpandum ⁹¹.

22. Per idem tempus mansit cum imperatore unicum decus imperii domnus Henricus, tunc dux potentissimus, in proximo quidem Dei pietate rex futurus, in quem Dominus cunctos thesauros divinæ et humanæ sapientiæ contulit. Hic graviter semper ferebat Gandenesheim obortam controversiam, atque ardentem instabat æcclesiam pacificare, et sub Christi signis militantes ad caritatem et gratiam reformare. Hujus itaque suasu et cleri plebisque coadunata est synodus viginti episcoporum de Romania; aliquanti etiam affuere de Italia et Tuscia; de nostris quoque Sigefridus ⁹² Augustensis, Henricus Wirciburgensis, Hugo etiam junior Citiensis; præside domno Gerberto apostolico cum imperatore in palare ⁹³ (39) in æcclesia sancti Sebastiani martiris, præse nchilominus singularis meriti viro domno Henrico ⁹⁴ duce pacatissimo et abbatibus, astantibus quoque presbiteris et diaconibus omnique Romana dignitate. In fronte itaque actionis post evangelia lecta et quædam Patrum capitulo, benedictione data cum consedissent, facto silentio venerabilis episcopus Bernwardus de loco sessionis suæ modicum progressus, humiliter apostolico et imperatori et domno Henrico duci omnique synodo causam suæ æcclesiæ elimato sermone exponit. Cunctis itaque ejus questu compunctis, sapientissimus papa interrogavit concilium, si synodus habenda vel vocanda esset, quam archiepiscopus cum suis quos adduxerat collegisset, in æcclesia ab Hildenesheimensibus episcopis ⁹⁵ semper possessa, præcipue cum episcopus defuerit et ad Romanam sedem pro eisdem causis confugerit; vel quo nomine tale conventiculum vocitandum sit. Sanctum consilium secessum petit, ut secretius inter se de his conquirant. Quod ⁹⁶ piissimus papa ⁹⁷ annuit. Egressique sunt soli Romani episcopi, et postmodum introgressi cum iterum consedissent, sapientissimus papa dixit: « Quid sancitis fratres, de synodo? » Sanctum concilium respondit: « In aliena æcclesia et ab aliis possessa nil juris habuit; neque canonice ibi synodum habere aut aliquid constituere sine consensu proprii episcopi potuit, nec omnimodis synodus canonice dici poterit. » Sapientissimus papa dixit: « Ergo quo nomine rite vocari potest? » Sanctum concilium respondit: « Scisma concilians discordias. » Sapientissimus papa dixit: « Abjicienda sunt quæ ibi gesta sunt? » Sanctum concilium respondit: « Canonica auctoritate et sanctorum Patrum exterminanda sunt, quæ ibi adinventæ vel statuta sunt. »

Sapientissimus papa dixit: « Apostolica potestate et sanctorum Patrum auctoritate dissipamus, effringimus et adnullamus quæ, absente fratre et coepiscopo Bernwardo, Gandenesheim in sua diocesi ab archiepiscopo Willegio et suis complicibus adinventæ et sacramentis statuta sunt. » Et superadjecit: « Frater et coepiscopus ⁹⁸ Bernwardus petit sibi restitui sublatam vestituram ab archiepiscopo: quid sancitis, fratres? » Sanctum concilium respondit: « Vestituram, quam archiepiscopus non potuit auferre, non est necesse illi reddere; sed quia hoc ipse petendo instat, si domno imperatori placeat, apostolatus vestri ferula vestitura illi redintegretur et roboretur. » Sapientissimus papa dixit: « Fiat juxta placitum vestri. » Et tradidit illi apostolicam ferulam, dicens: « Gandenesheimense cœnobium cum adjacentibus villis et terminis tuo juri redintegrato et corroboro, et apostolica sanctorum Petri et Pauli auctoritate interdico, ne aliquis tibi, nisi quantum canones permittunt, obsistat. » His finitis domnus apostolicus, quid faciendum esset, concilium requisivit. Responsum est, si utrisque principibus id conveniat, scriptis archiepiscopum incusandum, quod tam audax inceptum, canonibus Patrumque regulis contrarium, vir summæ gravitatis attemptaret; simulque ut in posterum a tali controversia desistat, nec aliquid se intromittat, nisi canonice emancipet; synodum quoque episcopis per Saxoniam indici, vicarium nichilominus ex parte domni apostolici destinari, qui synodo præsideat. Complacitum est; locus Palithi habendæ synodi disponitur, dies xi Kalendas Julii denunciatur, Frithericus cardinalis presbiter sanctæ Romanæ æcclesiæ, post quidem Ravennæ archiepiscopus, Saxo genere, juvenis ætate sed senior morum probitate, vicarius domni apostolici eligitur atque dirigitur, apostolicis paramentis atque insigniis non minus infulatus, quam si ipse papa procedat ⁹⁹.

¹⁰⁰ 23. Illis quippe diebus domnus imperator Tyberinam civitatem (40) arcta obsidione vallavit. Machinis autem et plerisque instrumentis ac expugnationem præsidii paratis, fossis etiam miræ magnitudinis, ut aquam a meatu deducerent, cum magnam vim civibus ingererent, nec ad deditionem cogere possent, imperator invitatur. Nec mora, adest cum apostolico et venerabili episcopo Bernwardo. Cumque ut in talibus fit, alii augere obsidionem suaderent, alii diuturno ac grandi labore parum se profecisse dicerent, bonum videri, tantum ut cum honore fiat, obsidionem solvi, imperator Bernwardum præselem seorsum abducens, quid agat consulit,

VARIÆ LECTIONES.

⁹⁰ i. scientes p. 3-5. ⁹¹ decreverunt 3-5. ⁹² sifridus 1. sigifridus 2. ⁹³ in p. desunt 2. ⁹⁴ H. 2. ⁹⁵ deest 1. ⁹⁶ deest 2. ⁹⁷ p. libens a. 3-5. episcopus 1. ⁹⁸ 1. ⁹⁹ i. procedat apostolicus 2. ¹⁰⁰ sequentia usque Convenerunt capitis 28, nulla lacuna indicata, desunt 2.

NOTÆ.

(39) Aspastico forte et salutariorio vel locutorio BROWER. Vulgo Parlatorium vocant LEIBNIZ.

(40) Tivoli.

modum ferre se, cum injuria cœpta desi-
ad quem ille: « Non patior, ait, super his
ma mi, quem vita cariorem habeo, commo-
ed nunc præcipite artiori obsidione urbem

nam etsi reditum ad patriam cupio, non
majestate vestra diverto, quam urbem popu-
vestro juri subacta, Dei pietate, videbo. »

imperator lætus dilecto gratatur magistro,
artiori obsidione munit, milites ad expugna-
instruit, intrandi vel exeundi licentiam om-
periali auctoritate interdicit. Aliquot diebus

domnus Bernwardus et apostolicus præfa-
rbem adeunt. Cives læti adveutantes servos
onorifico excipiunt, urbi intromittunt; nec
esistunt (41), quam omnes pacatos impera-
ditioni Dei gratia adjuti subdunt. Postera
die, nobili triumpho subsequente, episcopi
torem adeunt. Nam cuncti primarii cives
ptæ civitatis assunt nudi femoralibus tan-
cti, dextra gladios, læva scopas ad palatium
dentes; imperiali juri se suaque subactos;
isci, nec ipsam quidem vitam; quos dignos
erit, ense feriat, vel pro misericordia ad
scopis examinari jubeat. Si muros urbis solo
nari votis ejus suppetat, promptos libenti
cuncta exequi, nec jussis ejus majestatis dum
contradicturos. Imperator pacis conciliatores,

et domnum Bernwardum episcopum, ma-
gratando extollit, atque ad illorum nutum
niam tribuit; placitoque habito, urbem non
in commune deliberant. Urbani gratia impe-
donantur, et ut se pacifice agant, nec ab
tore deficiant, commonentur.

Romani denique indigne ferentes, Tyberinos
imperatore pacatos, urbis quoque suæ portas
nuniunt, vias obstruunt; libere intrandi vel
li Romam facultas negatur, vendendi et emendi
onium interdicitur; nonnulli quoque regis
um injuste perimuntur. Palatini autem a

Bernwardo episcopo salutaribus monitis in-
confessione nichilominus purgati, sacro quo-
iatico inter missarum sollempnia muniti,
egredi et hostes fortiter impetere parant.

ardus episcopus dominicam hastam (42) sub-
quoque atque omnes vivificæ crucis muni-
ignat, benedictione publice data, ac vitalibus
s consolans et corroborans, signifer ipse cum
hasta in prima fronte aciei egredi parat. Se-
autem mane imperator cum suis post missa-
sollempnia venerabili Bernwardo episcopo
entis cælestibus ac divinis exhortationibus
ati, adversus hostes certamen instruunt, ipso
æ cum sancta hasta in principio terribiliter
ante (43), cordis vero instantia pacem ab
æ pacis suppliciter flagitante. Unde contigit,
militis sui precibus exoratum pacifici regis

A Christi mox adesse præsentiam, cujus et in nativi-
tatis ortu primum pacis gaudia nunciantur, et post-
modum ejusdem pacis amatores evangelica veritate
filiorum Dei appellatione censentur. Ipsius itaque
pietate totius discordiæ rebellione sopita, hostes
pacem exposcunt, arma projiciunt, in crastinum se
ad palatium venturos promittunt. Mane Dei cle-
mentia assunt, pacem petunt, sacramenta innovant,
fidem se imperatori perpetuo servaturos promit-
tunt.

25. Interim piissimus ac mitissimus imperator
cum paucis turrim quandam ascendens, ad illos
concionabatur dicens: « Auscultate verba patris
vestri et attendite, et ea mente diligenter reponite.
Vosne estis mei Romani? Propter vos quidem meam
patriam, propinquos quoque reliqui. Amore vestro
meos Saxones et cunctos Theotiscos, sanguinem
meum projecit; vos in remotas partes nostri imperii
adduxi, quo patres vestri, cum Orbem ditone pre-
merent numquam pedem posuerunt; scilicet ut no-
men vestrum et gloriam ad fines usque (44) dilatarem;
vos filios adoptavi, vos cunctis prætulim. Causa vestra,
dum vos omnibus proposui, universorum in me
invidiam et odium commovi. Et nunc pro omnibus
his patrem vestrum abjecistis, familiares meos
crudeli morte interemistis, me exclusistis, cum ta-
men excludere non potestis; quia quos paterno
animo complector, numquam ab affectu meo exulari
patior. Scio equidem et nutu oculum seditionis
principes assigno; nec verentur, dum publice om-
nium oculis notantur; nichilominus etiam fidissimos
meos, de quorum innocentia triumpho, sceleratorum
admixture commaculari, nec posse distingui, mon-
stro simile arbitror. » Hac ratione imperatoris ad
fletus usque compuncti satisfactionem promittunt,
duos corripunt, Benilonem et alium quendam, quos
crudeliter cæsos, nudos pedibus per gradus tractos
semivivos in præfata turri ante imperatorem projici-
ciunt.

26. Hac autem seditione sedata, venerabilis Pater
Bernwardus ad sanctum Paulum orationis causa
accessit; apertoque sarcofago sancti Timothei, de
quo in Vita sancti Silvestri legitur, astante custode
quem ipse imperator ibidem posuerat, de integro
brachium sancti martiris abstulit. Presbiter quoque
ejus (45) non minimam partem de eisdem reliquiis
ad castra asportavit.

27. Egressi itaque papa et imperator dominica
Exurge quare (Febr. 16), immensis lacrimis civium
non longe ab Urbe castra ponunt. Domnus quoque
Bernwardus episcopus, jam pridem antequam Urbi
excederent accepta licentia ad patriam redeundi,
præmissis omnibus suis, simplici tantum veste im-
peratorem ad duas mansiones comitatus, quinta
feria ejusdem septimanæ (Febr. 20) ab eo dimissus
est: dici non potest, quanto mœrore, quantis utro

NOTÆ.

(44) scil. Orbis.

(45) Thangmarus ipse; cf. c. 34

Papa et Bernwardus.

v. T. p. III. p. 322. Liudpr. Antap. IV. 24

cf. Richeri l. 9.

rumque lacrimis fuis, ut in publicum procedere A vererentur. Piissimus imperator, quæ stilo vel legatorio intimare dubitaverat, fido magistro in archanum mentis secretarium sapienti trutina libranda commendat. Reliquias nichilominus, integrum videlicet corpus sancti Exuperantii martiris, diaconi sancti Sabini episcopi, Goslaricæ per illum direxit ibidem sua industria in celebri loco (46) reponendas. Episcopus quoque mellito affamine ut magisteriali moderamine, ut quondam puero alludebat, agenda quæque commemorabat, fugienda suadebat vicia, mores omnium æquitatis lance pensare, patientiam familiarissimam in cunctis vernaculam sibi conciliare, ante omnia, ne quid nimium pertinaciter intentet. His gestis unanimem magistrum in hospitium ducens, exquisitis donis remunerat; deinde apostolico convocato, benedictione data carissimum magistrum inter oscula flentes Dei gratia pace dimittunt. Socios quoque viæ ex suis imperator cum illo dirigit, qui eum deducant, ad se quoque remeantes, illius salutem, itineris quoque prosperitatem exponant. Rebus itaque Dei clementia votum cedentibus, Papiam pervenit, ubi ejus adventum præsules ac comites totius Liguriæ expectabant. Quibus legationem imperatoris dedit, atque in placito considens, plura cum illis de rei publicæ utilitatibus contulit. Illius namque consilio cuncti parebant, quia, quantum ab imperatore diligeretur, sciebant. Leo quippe Vercellensis episcopus, vir literis eruditus, fandi quoque copia exercitatus, ad suam civitatem maximo honore et affectu illum invitavit; vix quoque obtinuit; præveniensque collecto maximo ¹⁰¹ cleri populique cœtu, in laudem Dei cunctis psallentibus, campanis quoque personantibus, non minori ambitu quam si papa adveniret excepto, omniaque in ministerio ejus opulentissimo luxu quantum imperatum, est impendit, donis quoque eximiis honoravit. Socios quoque cum illo misit, qui sequenti die hospitium plenis copiis providebant. Inde per diversa loca et civitates veniens, plurimorum benignitate in multis locis usus, clusas excedens, Alpibus (47) Dei pietate superatis, Octodorum (48) prætergressus, Agaunum (49) adiit, ibique a Rodulfo, rege Burgundiæ, liberalissime excipitur. Qui tradidit episcopo in proprietatem infra Papiam cum manuscripto tres curtiles, et sua subscriptione anulique impressione roboravit. Inde Dei gratia munitus divertens, prospero Dei pietate itinere Hildenesheim cum maximo cleri plebisque tripudio in sancta festività heroycæ cœnæ intra-

vit (April. 10). Reliquias quoque sanctorum advexit, magno honore in æcclesia condidit; ipsam quoque pecuniam in altaris servitium a usus pauperum expendit. Totum autem æ tempus in exstrukione murorum civitatis, Hildenesheim inchoaverat, institit, interdum gravi stomachi molestia laboravit.

28. Interea affuit, ab apostolico et imp vice papæ directus, cardinalis presbiter Frith omnibus insigniis apostolicis acsi papa p infulatus, equis apostolica sella Romano ostro instratus. Scripta quoque a papa et imp episcopis et cæteris principibus mittuntur, manum legatum digno honore suscipiant, legationi indubitanter omnes, quasi ap præsens cernatur, obædiant ¹⁰². Convenerunt Palithi ad synodum decimo ¹⁰³ Kalendas Jul (22), juxta decretum apostolici præscriptum legatum ergo vario affectu excipiunt; archiep vero et qui ei favebant mira indignatione et tione illum spernebant. Episcopus vero Bernv et Lievezo ¹⁰⁴ Hammemburgensis archipræsul complures, reverenter eum tractabant præci honore colebant. Sed postquam ad conciliu tum est, vix dici poterit, quanta seditione et t agitaretur. Nam nec locus sessionis vicario lici idoneus conceditur, horribilis strepitus i natur, jus fasque ¹⁰⁵ contempnitur, canonic plina annullatur. Vicarius inter episcopos L nem ¹⁰⁷ et Berwardum sedens, apostolici sci legationem ad episcopos se habere; facultate quendi quæ ferat, sibi exhiberi orabat. Im denique ¹⁰⁸ silentio, primo dulci affamine ep de pace et caritate et concordia commonet, epistolam papæ archiepiscopo specialiter di profert, publiceque in auribus omnium recitatur. Quam cum archiepiscopus tangere vel dedignaretur ¹⁰⁹, episcoporum judicio palam citata: in qua ipse episcopus aperte corripit et de fraterna concordia et obædientia ammu Vicarius autem quamvis ¹¹¹ archiepiscopum : magno studio parceret, tamen miti affatu, quæ illi objiciantur, obædienter fratrum c satisfacere, apostolica auctoritate commonet. his, etsi indignatus, consilium a fratribus et pue ab archiepiscopo Lievizione quærit. A ille, bonum sibi videri, quia læsus frater dom nostrorum, apostolici, et imperatoris, suffra tiit, coram vicario illum, episcoporum judi tisfaciat. Januæ interim æcclesiæ pandunt

VARIÆ LECTIONES.

¹⁰¹ collectio maxima 1. *hic pergit* 2. ¹⁰² X. Kl. Julii 2. ¹⁰³ Præscriptum quippe legatum affectu excipiunt archiepiscopus, et qui eum favebant 2. ¹⁰⁴ lievizo hammab. 2. ¹⁰⁵ et fas 2. ¹⁰⁶ zonem *2æpius*. ¹⁰⁸ itaque 2. ¹⁰⁹ indignum duceret 2. ¹¹⁰ carpitur 2. ¹¹¹ quamquam 2.

NOTÆ.

(46) Goslaria igitur eo jam tempore, metallifodinis Ottone I. regnante detectis, celebris erat et diocesi Hildesheimensi adscripta.

(47) Monte Jovis.

(48) Martinach.

(49) S. Moritz.

Munantur, fit strepitus tumultusque validus, A
 inis exultantibus ¹¹² arma exposcunt ¹¹³, im-
 minas ingerunt ¹¹⁴ adversus apostolici vica-
 rii Bernwardum episcopum. Legatus autem et
 us Bernwardus, nec tumultu moti, nec mi-
 riti, licet numerosiores haberent militum co-
 on arma fremunt, sed seditionem compes-
 piscopi negotium in posterum diem prote-
 l ¹¹⁵ suggerunt, in fidem suam suscipiunt,
 iscopum adventurum justiciamque obœdien-
 taturum.

Interea archiepiscopus furore nimio succen-
 editur, quem infra coronam fratrum vicarius
 tur, et banno apostolicæ auctoritatis ad sy-
 in eandem æcclesiam sequenti diluculo invi-
 cque illa actio soluta ¹¹⁶ est. Matutino itaque
 uolo clam archiepiscopus, omnibus ignoran-
 um suis abscessit. Vicarius autem ¹¹⁷ secu-
 tionem synodi sequenti die (Jun. 23) ador-
 principio actionis archiepiscopum inquit;
 quia non aderat, ab omni episcopali ministe-
 ue ad præsentiam papæ suspendit. Cunctis
 iscopis synodum in natali Domini ad præsen-
 spæ apostolica auctoritate indicit; archiepi-
 nihilominus scripta in hunc modum dirigit:
 ymodo te subtraxisti et jussis Romani pontificis
 ens fuisti, auctoritate sanctorum apostolorum
 Pauli, et illorum vicarii papæ Silvestri ¹¹⁸,
 i sacerdotali officio scias te usque ad præ-
 illius suspensum. Sic ¹¹⁹ secunda actio ter-
 est.

vicarius autem ¹²⁰ cum domno episcopo Ber-
 aliquantum moratus, præcipuis muneribus
 omnes sui remunerati, in pace dimissus est;
 ensque ¹²¹ ad apostolicum et imperatorem,
 nis ordinem aperuit. Super quo graviter indi-
 t, jubent universos Theotiscos ¹²² episcopos
 itale Domini ad illorum præsentiam festinare,
 um ad synodum, sed cum omni suo vassati-
 ita ¹²⁴ instructos, ut ad bellum, quocumque im-
 præcipiat, possent procedere. Præfatus quo-
 ithericus non multo post episcopalem cathed-
 lavennæ obtinuit.

Præterea episcopus Bernwardus sperans Dei
 et utrorumque principum clementia, summa D
 a conversaturum, abbatiam ¹²⁵ Hildewarden-

sis (51) æcclesiæ, sibi ab imperatore traditam, et sol-
 lempni ab ipso dedicatione devotissime consecratam,
 et divino servitio exultam, pluribusque beneficiis
 ac donis ab eo ditatam, ubi etiam sua matertera ¹²⁶
 matris regimen agebat, in præcipua festivitate illa-
 rum ¹²⁷ adire disponebat, præmisso omni apparatu
 ad tantam sollempnitatem confluentibus necessario.
 Cum jam omnia parata essent et ipse in proximo
 futurus esset, supervenientes nocturno tempore ho-
 mines archiepiscopi cuncta invadentes dissipaverunt,
 aliquantos vero domesticos episcopi crudeliter cæsos
 dimiserunt.

32. Hac injuria exacta, venerabilis præsul Gan-
 denesheimense cœnobium adire et quæque emendanda
 essent corrigere disponebat, ne qua sua culpa esset
 neglectum. Cui obstitit immensa multitudo non
 minus armis instructa, quam si ad publicum bellum
 cogerentur. Hos concivit ¹²⁸ Sophya, cunctos vide-
 licet quos vel de vassatico archiepiscopi vel de
 familia illius convocare poterat, omnes suos notos
 et familiares, et de propria familia manum validam;
 turres et munitiora loca circa æcclesiam armato com-
 plent milite, et contra unum hominem, suum videlicet
 episcopum, inermem, et benedictionem illis portantem,
 ita castellum muniunt, quasi barbarico procinctu
 se defendere parent ¹²⁹; ut veraciter illud Apostoli
 impletum in illo videatur: *Omnes qui pie volunt vivere
 in Christo persecutionem patientur (II Tim. III, 12)*.
 His præsul auditis, suos quid agat consulit. Cuncti
 periculo cedendum statuunt; diriguntur quoque qui
 veritatem diligenter investigent; qui omnia quæ
 sparserant ¹³⁰ vera, et his majora renunciant.

33. His hoc modo gestis, episcopi hujusmodi con-
 troversiam in æcclesia grassari cernentes ¹³¹, su-
 perque tanti viri tam inauditis et intolerabilibus
 injuriis nimium dolentes, conventum Francanavord ¹³²
 post assumptionem sanctæ Mariæ expetunt. Invi-
 tantur etiam archiepiscopi Coloniensis et Treverensis.
 Ventum et ad diem concilii, præsentibus archi-
 episcopis, Willegiso Mogontiensi, Heriberto Colo-
 niensi, Liudolfo Treverensi, cum cæteris servis Dei,
 Rethario Patherbrunnensi, Rodberto Spirensi, Be-
 ringero ¹³³ Vardensi, Eggehardo Sleswicensi ¹³⁴.
 Sed quia Eggehardus ¹³⁵ ipse Hildenesheim hospi-
 tabatur, barbarico tumultu sua civitate et æcclesia
 depopulata, domnus Bernwardus ¹³⁶ molestia corporis

VARIE LECTIONES.

excitantibus 2. ¹¹³ poscunt 2. ¹¹⁴ ingerunt, cum tamen apud vicarium et dominum. B. esset
 usus exercitus. Sed nec tumultu moti 2. ¹¹⁵ protelare 2. ¹¹⁶ relicta corr. soluta 2. ¹¹⁷ vero 2.
 marg. qui Gerbertus 2. ¹¹⁹ sic et s. 2. ¹²⁰ namque 2. ¹²¹ Perveniens autem ad 2. ¹²² commoti 2.
 tiscos 2. ¹²⁴ deest 2. ¹²⁵ a. hildiwardensis æcclesiæ ab antecessoribus suis divino servitio
 n atque exercitatum, sibi quoque ab imperatore traditam, ubi 2. ¹²⁶ in marg. Hemma sanctissima
 um Dominus multa facit miracula 2. ¹²⁷ illorum 2. ¹²⁸ concivit 1. conciverat 2. ¹²⁹ parant 1.
 Mittant tamen aliquos qui accensum non sine magno periculo temptandum referant; consulcius
 co cedendum. Sin secus agere deliberet, nimirum maximum dampnum conciliet. His præsul
 2. ¹³⁰ q. fama sparserat 2. ¹³¹ c. s. t. v. t. i. et i. i. n. d. desunt 2. ¹³² francanafordi 2.
 gero 2. ¹³⁴ sleswicensi 2. ¹³⁵ deest 2. ¹³⁶ episcopus 2.

NOTÆ.

Massallorum cœtu.

(51) Hilwardshausen ad Wiseram, infra Mundam.

impeditus, ad conventum vice sua illum direxit, addens ei socium ¹³⁷ Thangmarum ¹³⁸, presbyterum et monasterii decanum, qui subcenturiatus adesset, si quid forte adversi ex parte archiepiscopi emerisset. In principio itaque primæ ¹³⁹ actionis archiepiscopus mitiori relatu fratribus absentiam domni Bernwardi conqueritur, justitiam fraterno iudicio, si adesset, se illi facturum asserit. Econtra non temeritate vel inobœdientia deesse refellitur, sed gravi corporis molestia impeditum: quæcumque sacer conventus divino flatu ¹⁴⁰ illustratus deliberet, statuat, vel imperet, obœdienter se obsecurum ac servaturum ¹⁴¹. Sic quoque mutua benedictione data, ipsa die actio finita est. Sequenti die archiepiscopus, quibus impellentibus incertum, mordacior ¹⁴² ad sessionem progreditur. Aliqui namque et quidam de episcopis ¹⁴³, favore illius adducti, episcopum Bernwardum publice in synodo requirendum suadent ¹⁴⁴. Thangmarus autem presbiter domnos episcopos commonet, ut archiepiscopum a pertinaci animositate compescant. Denique Dei pietate mitior archipræsul efficitur; instantibus tamen cunctis, ut vestituram Gandenesheimensis cœnobii Bernwardus præsul possideret, nullo modo episcopus consensit, sed ut ¹⁴⁵ neuter illorum, usque octavas pentecostes Fridislare ¹⁴⁶ ad palatium conveniant, se ¹⁴⁷ intromittat. Sicque concilium Dei gratia solutum est.

34. Episcopus perinde domnus Bernwardus gemina gratia Italiam ardebat adire, præcepto videlicet apostolici ¹⁴⁸ satisfacere, et carissimum domnum regem ¹⁴⁹ videre, quem vita preciosiorem colebat. ¹⁵⁰ Direxit autem Thangmarum ¹⁵¹ presbyterum vice sua, qui et priori anno comes peregrinationis ejus apud imperatorem fuerat, qui a primæva juventute usque ad caniciem scolari studio intentus, nutriendis pueris operam dabat. Hic ad præsentiam papæ et imperatoris cum epistolis ac mandatiis

A missus, plurimorum benivolentia per viam gratia domini sui usus, imperatorem in Spolitanis partibus repperit, a quo merito domni episcopi benignissime susceptus, apostolici adventum præstolabatur. Quibus convenientibus, legationem et scripta tradidit, imperatore clementer apud apostolicum episcopi causam prosequente. Deinde jubetur synodum expectare, quæ apud Tudertinam civitatem (52) in natale Domini futura erat, bonis omnibus ex parte utriusque principis opulentissime sustentatus ¹⁵².

35. Eodem tempore quibusdam jussis imperialibus obnitentibus, [frater Bernwardi Tammo comes imperatori gratus, vir certe omni morum probitate præclarus, ad regis imperium ¹⁵³ Paternum (53), munitum valde castellum, insedit; cujus sollertia atque industria in illis locis bene tuebatur res publica.

36. Anno singularis nativitatis Domini nostri Jesu Christi millesimo secundo, indictione 15, apostolicus cum imperatore Tudertinæ natale Domini celebravit; ubi in festivitate sancti Joannis evangelistæ (Dec. 27) concilium coadunatur episcoporum per Romaniam et aliquorum de Tuscia et ¹⁵⁴ Italia. De nostris quoque consederunt Notgerus Leodicensis, Sifridus Augustensis, Hugo Citicensis. Inter missarum itaque ¹⁵⁵ sollempnia considentibus ad triginta patribus, præsentibus quoque domnis principibus Urbis ¹⁵⁶ papa atque imperatore, post ¹⁵⁷ evangelium recitatis ex decretis sanctorum Patrum aliquibus capitulis, ad præsentiam synodi per oblatinarium legatus venerabilis ¹⁵⁸ Bernwardi episcopi statutus ¹⁵⁹ est. Ad quem ¹⁶⁰ apostolicus dixit: « Dic, qua causa ad nostram præsentiam veneris ¹⁶¹, vel quid ad synodum habeas. » Mox legatus presbiter Thangmarus toto corpore ad terram prostratus, erectusque faventium manibus, pedibus utriusque principis provolvitur; consurgensque ita ¹⁶² incipit: « Dominus meus apostolatus vestri auctoritatem,

VARIE LECTIONES.

¹³⁷ notarium 3. ¹³⁸ T. 2. ¹³⁹ pronæ 1. ¹⁴⁰ statu 1. flatu 2. ¹⁴¹ servaturum. Acerbiora namque utrobique asperius gesta a fratribus ante processionem considentibus sunt publice explanata, quæ in synodo reticere imperant, ne forte litem generent. Sic 2. ¹⁴² i. q. i. paulo m. 2. ¹⁴³ e. metu ac f. 2. ¹⁴⁴ suadent. Directos quoque ab eo, et præcipue presbyterum, commonent, sacramento ut episcopum excuset. Ille de se nil præsumens, cum tamen sepius sinodis interfuerit conciliis, cum cæteris qui illum favebant archiepiscoporum cæterorumque clericos, qui in divinis peritissimi aderant, negotium perpendere orat; sacramentum, quod sibi intendant, nunquam nisi canonum auctoritate subeat; postremo conventum nulla auctoritate subnixum, quem super apostolicam synodum conciverint; humiliter se supplicare et obsecrare, ut dominos (a) episcopos commoneant, ut archiepiscopum a pertinacia et animositate compescant. Cum post hoc Dei pietate mitior archipræsul efficitur 2. ¹⁴⁵ deest 1. ¹⁴⁶ fridislari 2. ¹⁴⁷ deest 1. ¹⁴⁸ aplice 2. ¹⁴⁹ deest 2. ¹⁵⁰ colebat. Sed frequenti febre laborans tantum iter subire timebat. Direxit 2. ¹⁵¹ Thangmarum 2 sæpius. ¹⁵² sustentatus. Romani vero imperialibus jussis obtinentes, crebra incursione fatigantur. Copiæ imperatoris Paternum munitum valde castellum insidentes, incessanter irruptione et deprædatione et multorum sepe internecione graviter illos vexabant. Frater quippe Bernwardi episcopi Tammo comes, imperatori gratus, cum aliquibus vassis, quos præfatus episcopus in arma imperialia destinaverat, præsidium servabant, et ad illorum nutum bellicus apparatus agebatur. Apostolicus perinde Tudertine singularem Christi nativitatem celebravit. 2. cf. cap. 35. ¹⁵³ I. de Sommerschenburg paternum in loco raso 3; correctio insipientis librarii, qui Paternum in Italia ignorans, hic de castello Tammonis paterno quod Sommerschenburg fuisse credidit, sermonem esse putabat! ¹⁵⁴ vel 2. ¹⁵⁵ namque 2. ¹⁵⁶ orbis 2. ¹⁵⁷ ante 2. ¹⁵⁸ venerandi 2. ¹⁵⁹ statuitur 2. ¹⁶⁰ q. domnusa 2. ¹⁶¹ venires 2. ¹⁶² Consurgens itaque 2.

NOTÆ.

(52) Todi.

(a) diminos 2.

(53) Paterno.

dem quoque majestatem magnifice gratatus A pro cunctis in quibus clementer pro sua ecclesia tis. Quid autem ¹⁶⁸ legatus vester profecerit, d ei in sua legatione occurrerit, ipse, quia s est, melius exponet. Post discessum autem piscopi, dolentes litem et controversiam Ciuachari, conventum Franconavordi statuunt. m cum meus senior venire non posset, cor-ravi infirmitate impeditus, vice illius me di-andem in commune reverendi patres decre-, ut neque archiepiscopus nec meus senior in resheimense cœnobium se intromittat, usque stavas pentecostes, et tunc Fridelare ad syno-ro hac ipsa causa convenient. Et quia hæc ad atus vestri sedem delata, vestris scriptis B iens est ¹⁶⁵ annullata, vestrum expetit judi-at vestra auctoritas jubeat, in quo foro vel ibus iudicibus causam terminare debeat. Ad tiam nichilominus hujus sanctissimi conven-tia sancti Spiritus hic per vos aggregati ¹⁶⁶, tem meam destinavit, ut omnis senatus icæ æcclesiæ publice cognoscat, illum devo-affectu domno apostolico et Romanæ sedi e et consentire, et vestro iudicio adinventata poscere ¹⁶⁷ et pro posse perpetuo ser- Ad hæc domnus apostolicus obœdientiam episcopi et devotionem ac studium magnifice at, prosequitur quoque venerabilis Ravenna-lesiæ metropolitanus Fridericus ¹⁶⁸, et quæ C illi atque in tota legatione sua occurrerint ait, archiepiscopi inobœdientiam, injuriam, ptum etiam Romanæ sedis. Econtra domni ardi benignitatem, caritatem ¹⁶⁹ exponit, et o illo præcipuo honore sit habitus et affluentia n bonorum opulentissime refertus. Ad hæc itas archiepiscopi palam ab omnibus Roma-scopis improbata ¹⁷⁰, temeritas præsumptionis arpitur. In commune tamen cuncti deliberant nsem archipræsulem cæterosque episcopos, xime venturi erant, expectandos; mittuntur nuncii, qui in epiphania Domini ad præsen-riusque principis illos venire jubeant. Sed inime venirent, expectantur ad tres indu-

cias ¹⁷¹ : cum autem nullomodo fieri posset ut conve-nirent, presbiter ¹⁷² Tangmarus, ut absolveretur, omni nisu institit ¹⁷³. Tercia itaque Idus Januarii (an. 1002. Jan. 13), imperator dimisit a se legatum cari magistri sui Bernwardi episcopi, sæpe dictum presbiterum largissime remuneratum. Episcopo quippe munera præcipua direxit; inter alia onichium vas magni præcii, species quoque medicinales diversas, pigmenta etiam diversa.

37. Jam vero in proximo imminebat miserabilis dies, obitus videlicet mitissimi imperatoris. Confessus est namque presbitero, cum ab illo interrogaretur, leviter se febricitari. Ingravescente ergo cottidie morbo, astantibus episcopis communitus sacramento corporis et sanguinis Domini, inter verba puræ confessionis, 10 Kalendas Februarii (53) (Jan. 23) mitissimus ac humillimus imperator cum ingenti dolore omnium bonorum spiritum efflavit. Quis valet stilo exprimere vel fando disserere inremediabilem dolorem undique ad exequias confluentium? Funerea itaque Theutonum legio, præparatis cunctis ad iter indiguis corpus piissimi domini Aquis portabant; susceptumque est sancta die palmarum (Mart. 29) festivo obsequio totius regni, cunctisque principibus præcipuo affectu ad exequias famulantibus, sepultusque est in medio choro.

38. Interea vota principum in diversa rapiuntur, plerisque regni fastigium sine respectu timoris Dei usurpare nitentibus. Unde princeps quidam Bruno nomine, sciens venerabilem Bernwardum episcopum domno Heinrico duci reverentissimo esse fidissimum timens ne cœptis ejus adversaretur si quid inciperet, quoscumque in exicium illius vel in dampnum Hildenesheimensis æcclesiæ armare poterat, pro viribus institit, hinc prædis et rapinis passim bachatus in loca et homines episcopi. Sed ille more suo nusquam a fide desciverat, quamvis multis sæpe lascessitus injuriis. More autem sapientissimi architecti prudentissimus præsul fundamenta novi regni precum incipiis inchoavit. Omnes namque fratrum ac sororum catervas quæ divinis sceptris sub ejus vexillis militabant, intenta supplicatione in tanta rerum necessitate advigilare monebat. Ipse quoque quod tamen

VARIÆ LECTIONES

ratatur 2. ¹⁶⁴ a. vel l. 2. ¹⁶⁵ sunt 2. ¹⁶⁶ p. congregati 2. ¹⁶⁷ p. scire et p. 2. ¹⁶⁸ Frith. 2. ¹⁶⁹ ca- que 2. ¹⁷⁰ improbatur 2. ¹⁷¹ l. Nam per omnes regiones comitatus et marcas dispersi sedebant, necessaria invenire poterant. Cum 2. ¹⁷² deest 2. ¹⁷³ institit. Immensa namque penuria omnium um miserabiliter laborabant; et jam in proximo imminebat miserabilis dies, obitus videlicet mitis- peratoris nostri, cum tamen validissime se haberet, nec signum aliquod infirmitatis ullus in eo sen- ercia Idus Januarii, dimisit a se legatus cari magistri sui Bernwardi episcopi sepe dictum presby- T. largissime remuneratum. Episcopo quippe munera præcipua direxit; inter alia onichium vas i præcii, species quoque medicinales diversas, pigmenta etiam. Confessus namque presbytero est oc ab illo interrogaret, leviter se febricitari. Sed ingravescente cotidie morbo, astantibus episcopis, mitus etiam sacramento corporis et sanguinis Domini, inter verba puræ confessionis 10 Kal. Fe- mitissimus ac humillimus imperator cum ingenti dolore omnium in vespertino crepusculo spiri- flavit. Post cujus discessum, domno Heinrico regalibus sceptris dei gratia potito, non minor fuerat æ dissentionis deceptatio. Rege namque Patherbrunnum sancti Laurentii natale celebrante, domna nda (etc., v. *infra* cap. 39).

NOTÆ.

Ita et Ann. Hildesh. et Einsidl. — 9 Kl. Febr. Ann. Quedl. Tietm. et Nocr. Fuld.

cunctos celabat, arta abstinentia Domini clementiam A exorabat. Unde fit mirabilis Dei pietate in electum adunatio, ut popularium vota primorum præveniret studia. Nam sicubi publici conventus cogebantur, vox una vulgare, dominum Heinricum debere imperare; ipsum, non alium quemlibet, rebus debere præesse. Omnibus ergo pari voto in electione illius concordantibus, Willegisus archiepiscopus et Bernwardus præsul cum cæteris regni principibus domnum Heinricum Mogontiam cum summo honore ducentes, Dominica octava Pentecostes (Mai. 31) regimen et regiam potestatem cum dominica hasta ¹⁷⁴ illi tradiderunt; ac deinde rite omnibus peractis, cum maximo tripudio universorum sollempniter illum Dei gratia unxerunt.

39. Novus autem rex Paderbrunnun sancti Laurentii natale (Aug. 10) celebravit, ibique domna Cunigunda regalem coronam et benedictionem a venerabili Willegiso archiepiscopo accepit. Sophia vero ad ¹⁷⁵ Gandenesheimense regimen electa more suo, velut in sacro velamine proprium repudiata est episcopum, ita nunc quoque dedignata a suo pastore, et patre regiminis ¹⁷⁶ et consecrationem percipere, timore et fastu vauitatis a palligero benedici obtentu regis et reginæ ac principum expetit, Dominus autem ¹⁷⁷ Bernwardus, non valens resistere annuit.

40. Anno ¹⁷⁸ incarnationis Domini millesimo tercio rex orationis causa episcopia et abbatias, sancta videlicet loca, circumiens, ubi servi Dei vel ancillæ religiosius in divino servitio excubabant, ut se regnumque ¹⁷⁹ divinitus illi collatum illorum precibus tueretur, Hildenesheim adire magnifice desiderabat, Sed quia nullus regum ante illum religione loci id aggredi temptabat, Bernwardum episcopum convenit; qua ratione sanctum locum visitare audeat, consulit. Licentia quoque ab illo accepta, ante palmarum (55) sanctum diem præfatam æcclesiam adiit susceptusque est sollempni honore. Ipse quoque in altaris ac fratrum ministerium præcipuam pecuniam largitus, locum ditare et honorare promisit, atque ex magna parte benignissime perfecit.

41. (An. 1006) Tercio ¹⁸⁰ autem post hæc anno occidentalibus Gallis rem publicam infestantibus, D idem imperator Heinricus expeditionem adversus illos movit. Cujus arma venerandus pontifex Bernwardus, juxta præceptum Domini, quæ Dei erant Deo, quæ Cæsaris Cæsari fideliter restituens, cum

immensa militum manu secutus, vigilantissimo obsequio ad gratiam militabat, Expeditione vero soluta, quod prius votodecreverat, ad sanctum Martinum (56) tetendit, non absque regali tamen licentia fraterna-que episcoporum munificentia. Suos itaque omnes iter, quod disposuerat, diligentissime celabat, quia illorum lacrimas ne posset sufferre timebat; regi tamen commendatis, non multis comitatus iter aggressus, Parisius apud sanctum Dionisium aliquot dies consistens, sancta loca lustrando, magna animi contritione totum se Domino mactavit. Inde Turonis tendens, magna sedulitate Rodberti regis in via usus est. Ibi etiam septimanam conversatus, coram pio patrono sua suorumque commissa cottidianis ubertim lacrimis deflet. Honoratus denique a rege et episcopis præciosissimis beati Martini de sacro corpore reliquiis, nam maximum aestimabatur, si cui aliqua particula de casula sive cæteris paramentis sancti confessoris posset contingere, ipse cælesti thesauro remuneratus et aliorum complurium sanctorum, cum benedictione et gratia cunctorum inde digressus, Parisius perveniens, aliquot dies consueto exercitio precum intentus, nichilominus etiam a præfato principe et episcopis præciosissimi martiris Dionisii sociorumque ejus sacrosanctis pignoribus perceptis, cum benedictione et gratia ab illis digressus, felici cursu patriam repedabat. Et quamquam post tanti itineris difficillimum laborem, celerem reditum vota omnium præoptarent, vicit tamen affectus, quo semper dominis obsequebatur, et benignissimum regem Aquis positum adiit. A quo affectuosissime excipitur, qua jam diu ægre illum videre cupiebat. Nam Bavenberg regali loco, qui sibi hæreditario jure a majoribus suis compete- bat, episcopalem sedem noviter instituere disponebat. Unde synodum omnium episcoporum in Franconavord adunavit scripta Romani pontificis super hoc et decreta communi iudicio comprobaret. Cui taxationi insignem Dei servum et antistitem Bernwardum primo regalis majestas, tum episcopalis dignitas interesse magis præcibus postulabant; nec abnuit, quin promptissima obœdientia domnum regem honoravit. Reversus vero Hildenesheim, delatas sanctorum reliquias veneratione condigna servandas locavit, semet ipsum in sanctimonia solita sollicitius diatim exercuit, episcopatus sui terminos antiquitus præfixos labore nimio et sollicitudine custodivit ¹⁸¹.

VARIÆ LECTIONES.

¹⁷⁴ vox hasta deest 1. ¹⁷⁵ a. g. r. e. m. s. jam erasa 2. ¹⁷⁶ regimen 2. ¹⁷⁷ quoque 2. ¹⁷⁸ hoc caput deest 2. ¹⁷⁹ regnum 1. ¹⁸⁰ hoc caput deest 2. ¹⁸¹ hic in 3. 4. 5. leguntur nonnulla Annalibus Hildesh. a. 1013. innixa, sed quæ voces beatus et sanctæ Hild. civitatis patronus posterioribus sæculis inserta esse docent: Illis diebus miserabilis cunctisque sancte matris ecclesie filiis, perpetuo lacrimabilis luctus, peccatis nostris exigentibus, exortus est, ita ut 12 Kalendas Februarii nobile monasterium sancte Hildennense ecclesie diabolice fraudis facialis nostrorumque criminum flammis pene incendio perditum est. Nam in eadem nocte, prime quietis tempore, cunctis infra urbem commorantibus magis peccatorum pondere sopitis quam somni alterius quietis, deditis, grandis ille dolor nobis miseris supervenit. Verum sancte

NOTÆ.

(55) Quæ eo anno in d. 21 Martii incidit.

(56) Turonis.

¹⁸² Interea domina Rothegardis dignæ memordewardensis æcclesiæ abbatissa, venerabilis urdi episcopi matertera, diutina corporis inle castigata, resolutionis suæ diem sibi semestabilem, divino ut creditur instinctu, instare it. Unde in sacratissima nocte Dominicæ nati (Dec. 25) ad missam « Dominus dixit » in am se ferri præcepit : ibique Dominici corpouanguinis viaticum percepit. Iude, rite peractis is, denuo ad lectum reportata est, convocatis us ita exorsa est : *Ex hac vita me hodie, ca, quo Deus jusserit invitari, vobis denuncio ; quia infra majoris missæ sollemnia futurum m ignoro, ne qua divini famulatus fiat intervos, audita mea morte, minime turbari deponco. B mque tanto michi largius auxilium affuturum ifido, si modo nulla ejus servitii mei causa fuerit issio. Divinis itaque sollemniis ex more comad communicandum exitum meum quantocius re festinate, suoque creatori animam præcibus us commendare curate, vestrumque semper frespectum habentes, in illo tremendo judicio, dum est, per bona opera Deo dignæ inveniri satagidictis, eas stupentes nimium pariter ac miabire permisit. Quod quia spiritu prophetico lerit, rei patenter exitus ostendit. Nam, ut erat, infra majorem missam, incipiente se, sancta illius anima carnis est ergastulo so. Inde manifeste datur intelligi, beatam hanc um plus aliquid cæteris mortalibus divinæ graC ncepisse, cui non solum suæ carnis absolutioam evidenter concessum est præscire potuisse, etiam eo die præsentis vitæ miseriam felicississe, quod ad eam pro totius mundi salute adam Redemptor humani generis ex inviolato is utero ineffabiliter prodiens creditur ad.*

Anno autem ¹⁸³ incarnationis Domini nostri Christi millesimo septimo, rex venerandus cus ¹⁸⁴ totius Romani imperii potentissimus i natale Domini ¹⁸⁵ cum maxima gloria cele. Quocumque vero ¹⁸⁶ sapientissimus imperaora sui sacratissimi vultus circumtulit, si quos D

A dissidentes forte repperit, aut statim reconciliabat, vel si quicumque obstitit, ut id non posset efficere, numquam mente feriabat, donec violatam caritatem reformabat. Quod etiam tunc in ipso festo singularis nativitatis facere ¹⁸⁸ prudenter institit ¹⁸⁹. Nam vetus odium, quod archiepiscopus Willegisus ad Hildenesheimensem Bernwardum episcopum ¹⁹⁰ levibus de causis conceptum, sævis irarum stimulis inremediabiliter sub mente nutriebat, sæpius delinire cupiens, animositate illius victus destitit. Verumtamen coram multis episcopis aliisque principibus, qui ¹⁹¹ ad palatium in illa præcipua festivitate confluebant, illum ¹⁹² conveniens, tanta auctoritate pertinaciam animi illius ¹⁹³ digna invectione confregit, ut se totamque controversiam illius iudicio et fratrum submitteret ¹⁹⁴, et in nullo vel ejus jussis vel fratrum votis obstaret ¹⁹⁵. Deinde sapientissimus rex sæpius interceptam ¹⁹⁶ Gandenesheimensis ecclesiæ dedicationem in vigilia epiphaniæ Domini indixit, quæ tunc prima feria Dominicæ resurrectionis accidit; velationem etiam ancillarum Dei in ipsa die epiphaniarum. Venerabilis igitur episcopus Bernwardus Willegisum archiepiscopum et cæteros fratres in auxilium sui ad consecrationem præscriptæ æcclesiæ invitavit (an. 1007, Jan. 5). Nec mora, adest sacra sollemnitas; consecrationis misteria ex præcepto domni Bernwardi episcopi disponuntur; fiunt omnia fraterna caritate, ita ut archiepiscopus in aspersione primum locum teneret, et cum illo episcopus Bernwardus. In æcclesia vero ipse, cujus parochia erat, misteria ¹⁹⁷ consecrationis fratribus dispensabat; primum namque gradum ille obtinebat. Expletis itaque Dei gratia omnibus fraterna caritate, rex cum archiepiscopo et cæteris ad populum progressus, sic prosecutus est : *Diuturnam, peccatis agentibus, controversiam, karissimi* ¹⁹⁸, *hodie deponere et terminare debemus. Agnosco enim et scio hanc æcclesiam et adjacentes villas ad Hildenesheimenses episcopos semper pertinere, et ab illis absque contradictione possessam esse* ¹⁹⁹. Ad hæc verba imperatoris Willegisus archiepiscopus tandem Dei pietate in se rediens, et quicquid proprio reatu vel aliorum instinctu in Deum et sanctam ejus Ge-

VARIÆ LECTIONES.

enitricis interventu sanctorumque nostrorum pie precatu (a) dominique nostri venerabilis Bernepiscopi acerhissimo ploratu, omnis ille vehemens ardor, divini roris infusione extinctus est, d venerabile templum mansit incolome, servatum Dei gratia, nisi quod nobis perpetuo est lugenquod cum preciosissimo missali ornamento inexplicabilis librorum copia periit, nosque spiritem nostri armorum inermes reliquit. Ipso quoque anno beatus Bernwardus sancte Hildenuensemritatis (b) patronus, sequenti omnium sanctorum festivitatis die, altare summum sancte Dei Ges, quod, proch dolor! peccatis nostris promerentibus, valida, ut dictum est, ignis inundacione conmm erat devotissima mentis intencione, 4 Nonas Novembris in melius restauravit et benedixit, Deoque ius hominibusque laudabilis auri, argenti gemmarumque claritate effecit. ¹⁸² hoc caput deest 2. ro 2. ¹⁸⁴ deest 2. ¹⁸⁵ D. celebravit cum magno honore 2. ¹⁸⁶ autem 2. ¹⁸⁷ rex 2. ¹⁸⁸ deest ita 2. instituit corr. institit 1. ¹⁹⁰ hildheseimenses episcopos 2. ¹⁹¹ verum dissidentes episcopos coratribus qui 2. ¹⁹² deest 2. ¹⁹³ pertinaciam illorum 2. ¹⁹⁴ submitterent 2. ¹⁹⁵ obstare 2. ¹⁹⁶ s. ant 2. ¹⁹⁷ ministeria 2. ¹⁹⁸ deest 1. ¹⁹⁹ ad hæc usque dicens desunt 2.

S. n. deprecatu 4.

(b) Ecclesie 4.

nitricem exercuisset, videlicet in injusta invasione A parrochiæ Gandenesheim ad titulum sanctæ Hildenesheimensis æcclesiæ pertinentis publice confitens, juri et repetitioni ejusdem loci abrenunciavit, et in testimonium hujus abrenunciationis ferulam episcopalem domno Bernwardo tradidit, dicens: *Frater karissime et coepiscope, abrenuncio juri istius æcclesiæ, et hanc pastorem ferulam* ²⁰⁰, *quam manu gesto, tibi sub testimonio Christi et domini nostri regis et fratrum nostrorum trado in testimonium, ut post hoc neque ego neque ullus successor meus aliquam interpellationem vel repetitionem de hac re habere possit.* Sicque officium missæ a Willegiso archiepiscopo cum consensu domni Bernwardi episcopi sollempniter peractum ²⁰¹ est. Sequenti autem die B epiphaniæ Domini velatio virginum sollempni celebratione, præsentate rege et omnibus episcopis, a domno Bernwardo facta est; sicque Dei gratia rebus in pace et caritate sapientia piissimi ²⁰² principis compositis ²⁰³, discessum est. Archiepiscopus vero, hac lite sedata, præsulem nostrum omni honore et caritate ultro dilexit, et in nostro monasterio fraternitate honorifice acquisita, summam dilectionem et loco et fratribus providit.

44. His ²⁰⁴ ita se habentibus, idem archiepiscopus quinto postea anno, plenus dierum et honorum etiam operum, ad Christum migravit 6 Kalendas Martii (an 1011, Febr. 24).

45. Post quem Erkenbaldus subrogatur Mogontino regimini, prius abbas Fuldensis cœnobii, cui C nichil deerat catholicæ fidei, quem domnus Bernwardus Kalendis Aprilis Mogontiæ consecravit (Apr. 1). Divino itaque respectu surrexit in archiepiscopum, quia in tempore iracundiæ factus est reconciliatio. Qui quoadusque ²⁰⁵ vixit, prioris discordiæ lenocinia posthabuit, insuper ²⁰⁶ ordinatorem suum, consanguinitate ²⁰⁷ etiam sibi propinquum, debita devotione ut patrem coluit et paterna caritate tractavit.

46 ²⁰⁸. Interea ²⁰⁹ venerabilis præsul Bern ampliare studens divinæ servitutis obsequium rochia sui præsulatus, ob recompensationem Christum hæredem elegit, et quod præhabuit, se ipsum cum omnibus acquisitis serendis rebus Patri omnipotenti, sicut jam de secreto mentis statuerat, in sacrificium obtulerit nasterium itaque in septentrionali parte Hildenesheimensis, in loco quondam squalido quoque seu brutis animalibus coaptato, totione et apparatu decenti instituit, quod sufficientibus dotatum, cœnobitis Deo famulis ibi collectis delegavit.

47 ²¹⁰. Anno vero incarnati Verbi 1015, retem domni Heinrici piissimi imperatoris 14, tionis domni Bernwardi venerabilissimi præindictione 13, 3 Kalend. Octobris (Sept. 29) ejusdem monasterii magno decore Dei gratia summata, dedicatur a præfato antistite Bernwardo et honorabili Sleswicense episcopo Eggehardo venerando Mimigardevordensis æcclesiæ Thiderico, in honore Salvatoris Domini nostri Christi, et ejus beatissimæ et gloriosissimæ tricis perpetuæque Virginis Mariæ, sancti chahelis archangeli, totius quoque militum stis ²¹¹, et simul sexaginta sex reliquiæ eidem venerabilibus præsulibus ibidem dieneratione reconditarum.

48 ²¹². Quinto deinde anno (1020) Erkenbaldus Mogontiæ metropolitanus, plenus ²¹³ dierum rorum, 15 Kalendas Septembris pacem a Dei dereliquit, et animam in manus angelorum vit ²¹⁴. Huic Aribo, regius capellanus, successore regimine; per quem rediviva restaurantur discordiæ, quæ sub prædecessore suo sopitarunt, prævalente gratia concordie. Quem pontificem cum in sacerdotem ²¹⁵ consecraret ²¹⁷ Deo dignissimus antistes Bernwardus, verbi Dei illum obstrinxit ²¹⁸ et anathem

VARIÆ LECTIONES.

²⁰⁰ in marg. codex 2, manu secunda: Nota de hoc ipso in Vita S. Godardi plenius. ²⁰¹ per ²⁰² deest 2. ²⁰³ compositis, in Thuringia aliquamdiu commoratus ad Bajoariam progressu ginesburhc sanctum pascha (a) iniciavit. *Reliqua capituli desunt* 2. ²⁰⁴ His ita se habentibus, ea tempestate 6 Kl. Martii Dei judicio tactus, humanæ naturæ concessit prædictus archiepiscopus Willegisus, in ipso mortis confinio sero pœnitens et rerum confitens, quicquid proprio vel Deo odibilium instinctu in Deum et sanctam Dei Genitricem exercuisset, videlicet in injusta invasione parrochiæ Gandenesheim, ad titulum Hildenesheimensis ecclesiæ pertinentis. Quantis synodis decretis, nunc in presentia Romanorum cardinalium a domno apostolico directorum tritus, tum duobus imperatoribus tertio Ottone et benigno Heinrico cum eo conflictantibus, presidentibus archiepiscopis et episcopis seu etiam ducibus, ipse superatus, ab incepta sed numquam perpetrata dum veritati et equitati cedere nesciens, predictam parrochiam juri domini Bernwardi episcopi reliquit per impudens. Post quem Erkembaldus subrogatur Mogontino regimini, prius abbas Fuldensis cœnobii cui nihil deerat catholicæ fidei. Quem Deus promoverat in archiepiscopatu Mogontiæ unctione et benedictione Bernwardi episcopi Hildenesheimensis ecclesiæ. Divino, etc. 2. ²⁰⁵ dum 2. ²⁰⁶ i. B. episcopus ²⁰⁷ c. e. s. p. d. d. desunt 2. ²⁰⁸ caput deest in 2. ²⁰⁹ interea domnus episcopus B. diutina infirmitate c. 48) 2 media capita 46, 47 et 49 — 53 desunt. ²¹⁰ caput deest in 2. ²¹¹ c. exercitus 3. ²¹² et in (2) 3. 4. 5. ante capp. 46 et 47 habentur. ²¹³ tractavit. Illic plenus 2. ²¹⁴ efflavit. Quem successore et nomine quidam Aribo vulgo dictus Ervo, qui consono nomine et agnomine vivere sibi instituit la tyrannide. Per quem 2; in margine Er (vo absciso) 2. ²¹⁵ inst. 2. ²¹⁶ sacerdote 2. ²¹⁷ d. domni B. 2. ²¹⁸ obstrinxit 2.

(a) April. 21.

te domno ²¹⁹ Heinrico benignissimo ²²⁰ im-
 e et diversis episcopis, cum astantibus cle-
 populis, ne post susceptum regimen sanctæ
 heimensi æcclesiæ inferret injuriam super
 ia Gandenesheim dicta. Quod id ipsum ite-
²²¹ repetiit et confirmavit, dum illum ²²² vice
 archiepiscopum venerabilis ²²³ Eggehar-
 episcopus consecravit. Sed quod tunc subdole-
 it, grassante stulticia post fefellit. In ipsa
 promotione sua ²²⁴ domnum Bernwardum
 um ficta pace per legatum suum convenit, et
 alsa salutaria querimoniam super Gande-
 n temptavit. Cui domnus Bernwardus episco-
 ivina inspiratione doctus, non ejus vaniloquio
 ns, obligationis suæ anathema illi retexit,
 sibi nil commune cum illo ²²⁵ esse, si bene
 nisi ea quæ Dei essent; de parrochia vero ²²⁷
 sque dubio nichil sibi cessisse. Hac respon-
 obstruitur machinatio archiepiscopi; et ²²⁸
 ac re nec ²²⁹ mutire ²³⁰ quidem ausus est in
 nerabilis Bernwardi episcopi ²³¹ (57).

². Anno perinde secundo, hoc est, anno incar-
 s Dominicæ 1022, regni autem domni Heinrici
 toris 21, ordinationis vero Bernwardi episcopi
 lictione 5, 3 Kalendas Octobris (Sept. 29),
 ictum monasterium, ad utilitatem monasticæ
 nstructum, multiplicique, velut hodie patet,
 perfectum, dedicatum est cum omni devo-
 ecclesiasticæ religionis a venerando ejusdem
 æ provitore Bernwardo pontifice, et ab ho-
 i Unewano archipræsule Hammenburgensis
 æ, ab Eggehardo Sleswicense episcopo, et a
 æ Aldenburgensis æcclesiæ reverentissimo an-
 in honore Salvatoris Domini nostri Jesu Chri-
 stus sanctissimæ Genitricis semperque Virginis
 ac salutiferi ligni adorandæ et vivificæ crucis,
 peciale patrociniū sancti Michahelis archan-
 otiusque militiæ cœli, et ad laudem venera-
 mniū sanctorum Dei.

Sed mōx ejusdem monasterii habitaculum
 ssum est ad regendum abbatis officio Gode-
 , cœnobii sancti Pantaleonis præposito.

andem vero sancti Michahelis æcclesiam vir
 postquam prædiis opulentissime dotavit, præ-
 apostolici legato, uno videlicet cardinalium,
 ndecim episcopis, necnon et diversarum pro-
 um personis, banni sui auctoritate roboravit.

A Hoc autem præ devotionis opus quam mature animo
 intenderit, quo fervore nacta oportunitate aggres-
 sus sit, qua vigilantia et assiduitate institerit, qua
 caritate sufficientiam exteriorum ei providerit, qua
 libertate construxerit, qua auctoritate firmaverit,
 quantum etiam ipse interim divino tactus verbere
 profecerit, ipsius verbis melius proferemus. Dicit
 enim ipse in privilegio eidem cœnobio dato :

« Omnis creatura homo nomine ideo a suo condita
 » est Creatore, ut juxta ritum naturæ potius suo
 » serviat Creatori quam creaturæ. Cujus habitudinis
 » status dum fit rerum discolor usus, animum tamen
 » rationis compotem semper reflectit ad suæ condi-
 » tionis tramitem. Sed quo amplius quemque cor-
 » rexerit diviniior haustus, tanto divinius se Deo
 » quisque obligat in omnibus rebus. Et hoc fieri
 » nequit, nisi ubi valida Dei manus quemque sibi
 » attraxerit. Unde in appetitu gratiæ se cuique ima-
 » ginat et conformat protectio divinæ misericordiæ.
 » Cujus rei experimentum dum consulimus, e vesti-
 » gio nobis occurrit divinum responsum, quod,
 » peccante Adam et inde exilii longa dispendia per-
 » ferente, credidisse Abraham Deo et hoc illi repu-
 » tatum esse ad justiciam. Cumque, et divina præ-
 » veniente clementia, tum et exigentibus meritis,
 » accipimus, legis latorem Moysen ducem ac præ-
 » ceptorem extitisse populi Israel, pari examine
 » sanctitatis miramur, miraculorum factorem He-
 » lyam humani ævi nondum cognovisse metam, sed
 » curru igneo sublatum esse ultimo sæculorum judi-
 » cio. Excedit mentem nec capiet finem, si de his et
 » horum similibus nostra ratio ulterius se tendere
 » voluerit. Satis indicio est, quantus assurrexerit in
 » præliis David manu fortis, et sole lucidius est,
 » structo tabernaculo Dei, quantis religionum ritibus
 » et libaminum misticis cultibus se Deo approxima-
 » verit sanctus Salemon, cujus pœnitentiæ meritis
 » nullus umquam repertus est similis. Quibus omni-
 » bus ad habitudinem factorum revelavit Deus se-
 » creta meritorum, ut temporaliter merito et opere
 » omnibus semper essent dispares, insuper æterna-
 » liter angelicis spiritibus fierent cœquales. Hæc
 » ego considerans Bernwardus, Dei præelectione
 » non meis meritis dictus episcopus, et diuturna
 » meditatione volvens, qua meritorum architectura,
 » quove rerum precio possem mercari cœlestia, cum
 » essem audicus scriba doctus et beatæ memoriæ

VARIE LECTIONES.

deest 2. ²²⁰ benigno 2. ²²¹ deest 2. ²²² eum 2. ²²³ deest 2. ²²⁴ egkih. 2. ²²⁵ sui 2. ²²⁶ c. i.
 2. ²²⁷ deest 2. ²²⁸ nec 2. ²²⁹ deest 2. ²³⁰ muttire audentis in vita episcopi 2. ²³¹ episcopi.
 t Tangmarus. Interea, etc. 3. Quod jam auctoritate codicum 1 et 2 refellitur. — Antiquus alius
 de Translatione S. Bernwardi expressis verbis dicit, Tangmarum de conversationis S. Bernwardi sancti-
 estorum magnificentia et transitu plenissime narrasse. Nec stylus alium prodit autorem. LEIBNIZ.
 . 49-53 desunt in 2.

NOTÆ.

Bernwardi constitutionem de synodis quater
 nis in diocesi Hildenesheimensi habendis a.

1020 d. 6 Idus Octobr. editam v. Legum t. II. B.
 172, 173.

» tercii Ottonis imperatoris didascalus simul et pri-
 » miscrinus, divina tactus gratia, reatus mei super-
 » flua perhorrescens, divinamque gratiam concu-
 » piscens, distraxi animum in diversa, quomodo
 » æternæ satisfacerem misericordæ sicque reme-
 » dium meæ obtinerem animæ. Sed in tenuitate tunc
 » meæ qualitatis, quicquid animo proponebam, aut
 » vix inchoandum, aut numquam hoc perficiendum
 » timebam. Animus tamen magis ac magis ardore
 » sancti propositi desudabat, licet tunc temporis
 » fortuna quid inchoasse vetabat; cum ecce Dei
 » electio senatunisque declamatio me pontificalis
 » gloriæ solio inthronizandum præeligunt; et ne grex
 » Domini turbaretur sine pastore, ne æcclesia mater
 » nostra esset quasi vidua, in electione novi ponti-
 » ficis cor unum et animam unam omnibus fecit
 » habere spiritus pacis. Inthronizatus Bennopoli-
 » tanæ (58) æcclesiæ, quod diu conceperam animo,
 » opere complere volebam, videlicet beatæ memoriæ
 » tradere titulum nominis mei, æcclesias struxisse,
 » ac officia Deo servientium inibi ordinasse, omnem-
 » que facultatulam meam Domino lucrasset. Et quia
 » sunt occulta Dei judicia, semper tamen justa, con-
 » sensu et hortatu Christi fidelium novam Dei æccle-
 » siam condere cœpi, in qua ad laudem et gloriam
 » nominis Domini, et voti mei propositum adimplevi,
 » et sanctæ Christianitati, adhibitis Deo dilectis fra-
 » tribus, consului. Fundato enim novello opere, et
 » designatis eo loci locorum qualitatibus, ne occasio
 » terrenæ vagationis esset dilatio incepti operis —
 » gloria tibi, Christe! — tactus febris incommodo,
 » ægrotare cœpi quinquennio. Et dum nichil fit in
 » terris sine causa, castigans castigavit me Domi-
 » nus, et morti non tradidit me, ut credo et confido
 » in Domino, ne absentia meæ præsentia fieret
 » quædam intermissio spei meæ. Cui loco, Deo sanctæ
 » cruci perpetuæque Virgini Mariæ sanctoque
 » Michaheli archangelo titulato, monastici ordinis
 » indidi personas; quas ea ratione coadunavi, ut
 » sicut juxta monachicam normam sunt a sæculi
 » actibus alieni, ita essent ab omni impedimento
 » sæcularis servitii liberi. Consilio itaque senioris
 » mei imperatoris Heinrici, et magistri mei archi-
 » episcopi Erkenbaldi, quem ipse ego cum confratrum
 » meorum conventu in archiepiscopum conce-
 » cravi, quicquid terrenarum facultatum in curtis,
 » curtibus, terris, pascuis, aquis, silvis, pratis,
 » æcclesiis, sanctorum pigneribus, libris, argento et
 » auro, et quicquid id est quod hæreditario jure
 » possedi aut sæculari coemptione acquirere potui,
 » exceptis plurimis, quæ altari sanctæ Mariæ in prin-
 » cipali æcclesia in coronis aureis, calicibus, caude-

A » labris, palliis aliisque æcclesiastici ordinis orna-
 » mentis contuli, totum usibus fratrum per manus
 » advocati mei tradidi, Deo et sanctis ejus, pro ani-
 » mabus prædictorum seniorum meorum imperato-
 » rum et mea omniumque successorum meorum et
 » eorum quorum patrimonia acquisivi, quatenus
 » servitores Christi ab omni terreno servitio liberi,
 » sub defensione et patrociniis successorum meorum
 » præmuniti, in pace et misericordia quieta tempora
 » ducant et in salutem viventium beatæ contempla-
 » tioni inhæreant. Si quis autem mei ordinis suc-
 » cessor aut aliqua sæcularis persona hoc effringere
 » voluerit et hæc tyrannicæ sibi usurpare præsum-
 » pserit, gladio verbi Dei a Deo et sanctis ejus illum
 » submoveo, ut incumbente super illum omni ma-
 » ledictione careat benedictione, sicque exterminatus
 » a cælo et terra, partem habeat cum Juda et cum
 » his qui in hæreditate possident sanctuarium Dei.
 » Insuper hæredes, Dei et nostra licentia, in suos
 » usus sua studeant repetere, dum vident alienum
 » invasorem in suis patrimoniis debachare ²³³. »

52. Hæc beati viri dicta consideranti facile patebit, quanta vel ipse in Deum devotione profecerit, vel quanta superni respectus dignatio eum assumpserit. Qui enim tali insistens operi, cælesti verbere merebatur eliquari, manifestis indiciis probatur a Domino diligi.

53. His itaque piæ devotionis studiis Deo digne et hominibus laudabiliter omni vitæ suæ tempore conversatus, anno ordinationis suæ 31, cum jam transitus sui diem, quem semper optaverat, imminere prævideret, capellam inter sacellum sanctæ Crucis et monasterium suum constructam in honore beati Christi confessoris Martini a venerabili viro Egghardo Sleswicense episcopo dedicari fecit, ibidemque pro augmento religionis ipso die habitum priorem mutans, monachicæ professionis jugum suscepit.

54. Tactus deinde infirmitate ultima, cum adesse sibi exitus sui horam sensisset, in eandem capellam se ferre præcepit, justum esse asserens ibidem vitæ terminum sortiri, ubi sæcularis abrenunciationis habitu se contigisset insigniri. Sic ²³⁴ itaque vir beatissimus diutina corporalis molestiæ infirmitate tritus, bonum certamen certans, cursum consummans, fidem servans, viam ²³⁵ universæ carnis ingressus, ut credimus divinis admixtu spiritibus, duce Michaheli archangelo, beatæ immortalitati est præsentatus. Qui ²³⁶ quoadusque vixit, Domino se sacrificium justiciæ sacrificavit; sicque plurimis mirificatus insigniis ²³⁷, cælesti pace quiescit. Obiit autem 12 Kalendas Decembris (Nov. 20). Sedit autem ²³⁸ in

VARIÆ LECTIONES.

²³³ qui esset pars et hæreditas mea *addunt* 3, 4, 5. ²³⁴ hic iterum incipit; 2 : Interea dominus episcopus B. diutina infirmitate tritus. ²³⁵ vias 2. ²³⁶ deest 2. ²³⁷ insignis 2. ²³⁸ qui sedebat 2.

NOTÆ.

(58) I. e. Hildesheimensi : v. *Annales Hildesh.* SS. III, pag. 22.

cathedra triginta annis. Cujus discessus ad Deum fecit nos pupillos absque patre, matrem nostram sanctam Hildenesheimensem æcclesiam²³⁹ quasi viduam²⁴⁰. Nam mox tanti patris excessu tota civitas permo a congemuit, et tam cleri quam plebis cœtus omnis corde tenus indoluit. Ubique vociferatio lugubris exoritur, mœror inconsolabilis cujusque professionis auditur; et quem secum manentem communi affectu semper amplectebantur, hunc non immerito decedentem communi lamentatione prosequuntur. Hinc pauperum, hinc viduarum orphanorumque turba miserabili ejulatu patrem se amisso proclamant, hinc patriæ defensorem, pacis amatorem ac totius rei publicæ sagacissimum provisorem, tam nobiliom dignitas, quam plebium humilitas, concordia dolore subtractum esse deplorat. Mirum nempe in modum vir iste omnibus omnia factus, inter divites et pauperes, inter elatos et humiles, auctore quodam modestia medius incedebat; et utrobique juste providus, nec mitibus intractabilis, nec protervis despicibilis apparebat. Communi ergo, ut dictum est, querimonia defunctus plangebatur, qui communi dilectionis honore vivens colebatur. Sed ne irrationabiliter more eorum qui spem non habent contristemur, si consolantem dolemus perdidisse in terris, patrocinantem habere gaudeamus in cœlis, et sic corpori compassionis officia impendamus, ut etiam spiritui feliciter cum Deo regnanti congratulationis debita persolvamus.

55. Præceperat autem adhuc vivens, ut feretrum, quo ad tumulandum corpus ejus efferebatur, non pallio, ut moris est in talis personæ funereo obsequio, sed cilicio tantum operiretur. Quod ideo hic inserendum putavimus, ut cunctis legentibus pateat, quanto vir iste a Domino etiam temporali honore sublimatus, semetipsum humilitate depresserit, cujus viventis spiritus devotio tam humile obsequium defunctæ quoque carni providerit. More itaque æ-

A clesiastico exequiis rite celebratis, corpus Deo dilecti præsulis in cripta cœnobii quod ipse fundaverat, ante altare sanctæ Mariæ, maxima cum fidelium Christi devotione sepelitur. Sepulchrum autem suum sancta sibi devotione ipse præparaverat, et tale solitæ humilitatis epytaphium superscripsérat:

Pars hominis Bernwardus eram; nunc claudor in isto Sarcophago diro, vilis et ecce cinis.

Proh dolor, officii culmen quia non bene gessi! Sit pia pax animæ, vos et Amen caute!

B 56. Quid hac beati viri mansuetudine dulcius, quid abjectione laudabilius? Quo enim se vilius sub humilitatis deprimit modio, eo lucidius in æcclesiæ apparet candelabro; et quantum suo iudicio sacerdotali honore indignus deputatur, tantum laudabilis vitæ testimonio dignus per omnia comprobatur. Pie denique consideranti modum conversationis ejus et sanctæ a puero institutionis, magni meriti luce clarior apparebit, quamvis longe aliter se ipse aestimaverit. Valles enim, secundum Psalmistam, frumento abundant, hoc est, humiles spiritu potioribus divinæ largitatis muneribus exuberant. Sed pius Pater Deo plane et æcclesiæ dignissimus, et inter cæteras virtutes, quibus adornatus erat, humilitatis cultor præcipuus, quid pro ipsa cordis humilitate consolationis, quid fidei ac spei conceperit, manifestat in titulo quem his verbis interioris sarcophagi insculpsit loculo: Scio²⁴¹ (59), quod Redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum, et rursus circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum salvatorem meum, quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt et non alius²⁴². Reposita est hæc²⁴³ spes mea in sinu meo. Quæ nimirum dicta eo spiritu ab ipso creduntur repelita, quo primum ea constat fuisse prolata, acsi aliis verbis apertius diceret: « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, de reliquo reposita est michi corona justitiæ²⁴⁴.

VARIE LECTIONES.

²³⁹ s. II. e. desunt 2. ²⁴⁰ reliqua desunt in 2, qui eorum loco hæc subjungit in Vita Godehardi episcopi edenda: Sed ne, etc. ²⁴¹ SCIO ENIM QUOD etc. Sarcophagus. ²⁴² ALIUM Sarc. ²⁴³ HEC Sarc. ²⁴⁴ in 3 hæc inseruntur, quæ haud ante annum 1195, scripta esse, ultima verba demonstrant: Ista que sequuntur in plerisque libris et codicibus inveniuntur de obitu sancti presulis. Transitus viri Dei sanctissimi presulis nostri Bernwardi nonnullis divinitus ostensus est, sed ad ista prosequenda libet priora paululum attendere. Sedebat aliquando vir Dei Bernwardus adhuc vivens cum hospitibus suis in aula sua. Scholaris vero quidam pauper ante fores elemosinas petendo, pium presulem, ut sui miseretur, invocavit. Quod audiens homo propheticus et spiritu Dei plenus, jussit, ut episcopus Coloniensis foris stans mox introduceretur. Currentes ergo ministri renunciaverunt, neminem foris esse præter illum scholarem pauperem. Sanctus autem Bernwardus, affirmans ipsum esse Coloniensem episcopum, festinanter adduci præcepit; adductumque benigne suscipiens, in capite mensæ pauperem renitentem collocavit. Cui, post mensam rubore perfuso et verecundo pro reverentia sibi a tanto presule exhibita, vir beatus, quod ipse Coloniensis episcopus esset futurus, predixit; humiliter exorans, ut primam missam; quam in Colonia celebraret, pro paupere Bernwardo decantaret. At ille, cum summa devocione precibus ejus annuens, benedictione petita et accepta, recessit ab eo. Factus igitur archiepiscopus (a) juxta vati-

NOTÆ.

(59) Inscriptio hæc hodieque in sarcophago exstat; v. Kratz descriptionem ecclesiæ metropolitanæ Hildesheimensis tom. III, tab. 13. Inferior sarcophagi

pars hanc inscriptionem exhibet: BERNWARDUS EPS SERVVS SERVORVM XPI.

(a) Pilegrinus.

57. Cernitur nichilominus ad dextram partem se- A pulchri, super columnarum conscriptio talis (61) :

Hac tumuli fossa clauduntur præsulis ossa
Bernwardi ²⁴⁵, miri magnificique viri.
Qui patriæ stemma radians ut gemma serena,
Acceptus Domino, complacuit populo.

Nam fuit æcclesiæ condignus episcopus ille;
Quem Deus Emmanuel diligit et Michabel.
Tandem bis senis undeno mense Kalendis.
Felix hanc vitam mutat in angelicam.

APPENDIX.

MIRACULA SANCTA BERNWARDI.

1. Quantis ²⁴⁶ post hæc miraculorum insigniis B confessorem suum Dominus glorificaverit, non est nostræ parvitatæ explanare. Sed ne cuncta præterisse videamur, pauca de pluribus explicamus.

2. Puella quædam de Erpesford oriunda, Hildegard nomine, cum multa languentium turba diversis egritudinibus vexata Hidenesheim advenit, miserabilem in modum tota contracta, ita ut genibus pectori inhærentibus, manu dextera incurvata, cubitali mensura vix a terra subrecta, se rependo traheret. Quæ per sex menses et eo amplius circa loca sanctorum reptando, mendicans a Deo salutem, a populo stipem, admonita, ut ipsa referebat, per somnum, ad tumulum beati Bernwardi reptando pervenit; et superposita eidem tumbæ cerea effigie, continuo coram populo, cujus eodem tempore multitudo forte convenerat, nervorum distensione durius cruciari cœpit. Quid plura? Infra biduum erecta est, ita ut non post longum tempus sana rediret. Testis est tota civitas nostra, cui, miseria notificante, dudum erat notissima.

3. Fuit in civitate nostra miles quidam ministerialis habitans. Cujus filia infantula egritudine pressa, cum desperaretur, saltem baptismi gratiam opperiri posse, pater anxius ne sine regenerationis sacramento deperiret anima, cæream imaginem ad sepulchrum beati Bernwardi deferre vovit, ut ejus meritis spacium infantulæ ad baptismi tantum gratiam accipiendam optineretur a Domino. Facto voto, ilico cera effigiata, nudipes ad tumulum beatissimi præsulis adiit; qui inde rediens, infantulum ex integro convaluisse reperit.

4. Quædam etiam puella in vico Hanovere ²⁴⁷ (62) tanto cruciatur oculorum dolore, ut penitus elici orbibus suis ipsi oculi putarentur vi doloris Promissa igitur oblatione ad tumbam sancti præsulis, ilico sospitate redeunte conquievit vis doloris.

5. Simili passione quidam in Runeberge (63) vexatus, in nocte decollationis sancti Johannis Baptistæ, cum jam penitus oculorum salutem desperaret, invocato ejusdem viri auxilio, in somnum resolutus est. Facto autem diluculo, penitus omni

VARIÆ LECTIONES.

cinium viri sancti regnante domno Heinrico de Bavenberch, anno Domini 1023 duodecimo Kalendas Decembris ad altare missam celebraturus accedens ipse Coloniensis episcopus, cantoresque preveniens, missam pro defunctis, omnibus qui aderant stupentibus, inchoavit, nec immemor interpretis sui, beati scilicet Bernwardi, cum venisset ad canonem, devotissime, sicut promiserat, memoriam ipsius egit inter vivos. Sed inter salutaris victime consecrationem transitus viri Dei divinitus ei revelatus est; unde mox etiam in memoriam defunctorum nominis ejus mencionem fecit; et omnia quæ acciderant, finita missa, fidelibus publicavit. Qui celeste miraculum curiosus investigare cupientes, missis exploratoribus in Hildensem, certissime cognoverunt, quod eadem hora, quando archiepiscopus hostiam nostre salutis immolavit, anima sanctissima fidelis et prudentis servi Domini nostri Jesu Christi celeste gaudium introivit. — Fuit nichilominus in remotis partibus a civitate, Lunda (a), ad 12 miliaria (b), viginti sex annis quidam inclusus in quadam silva devotus heremita, Anselmus nomine, qui solitas Deo preces fundens, statim fuit in spiritu. Et vidit ipsa die, qua anima viri Dei celestia claustra petivit, celos apertos cum ingenti lumine: et audivit inter dulcem melodiam beatorum spirituum hoc carmen ab angelis iterari: « O felix anima Bernwardi, cujus merita hominibus adhuc sunt incognita, Deo autem et nobis valde nota. » Hec tribus vicibus continuis die depositionis vidit et audivit. Predictam revelationem vir Dei dum sepe cum devocione revolveret, ubi tamen illius nominis vir tam beatus habitasset, ignoraret, ecce astitit ei venerabilis persona procere stature, venusta facie, respersa canis, et operimentis pontificalibus vestita, dicens ei: « Ego sum Bernwardus episcopus Hildensemensis, quem trina visione in choro angelorum collaudari audisti. Ego templum in Hildensem angelis construxi, et Virginis Filium patrimonii mei successorem feci, cunctisque seculi voluptatibus renunciavi; habitum angelicum suscepi; nunc quoque centuplum omnia recipi, ac in tali jubilo, sicut vidisti, vitam eternam possideo. » His sibi cum aliis quibusdam revelatis, cum ingenti lumine disparuit, et pro gloria sancti viri solitarius que audierat et viderat fidelius revelavit. Obiit itaque sanctus presul anno Domini 1023 ut dictum est, et sepultus in cripta ecclesie sue, quam construxerat; latuit autem sub terra annis centum et septuaginta duobus. *Codex 4 ea inter miracula post cap. 7 scribit.* ²⁴⁵ Bernwardi. ²⁴⁶ quæ sequuntur in codice 1 alia manu, sæculi tamen duodecimi ineuntis, adjecta sunt. ²⁴⁷ honovere 4.

NOTÆ.

(61) *Eam a Bennone episcopo Misnensi compositam esse, tradit conversio Theutonica.*

(62) Antiquissima civitatis patriæ mentio, quam

(a) Lühnde ab oriente Hannoveræ.

igitur sæculo XI et XII ineunte vicum fuisse hinc constat.

(63) Ronnenberg prope Hannover.

(b) Romana